

HET NATIONALE PARK DE HOGE VELUWE

ECONOMISCHE EN MAATSCHAPPELIJKE BIJDRAGE

November 2023 | 's-Hertogenbosch
Besteknr: G-VT-23005

Opdrachtgever:

STICHTING HET NATIONALE PARK
DE HOGE VELUWE

 GINDER
komt het tot leven

INHOUD

1. Inleiding	3	5. Impact op de samenleving	42
1.1. Aanleiding en vraagstelling	4	5.1. Toeristisch-recreatieve druk	43
1.2. Methodiek	5	5.2. Bijdrage aan voorzieningenniveau	48
1.3. Leeswijzer	7	5.3. Onderzoek en wetenschap	50
2. Het Nationale Park De Hoge Veluwe	8	5.4. Onderwijs	52
2.1. De historie van het park	9	5.5. Inclusiviteit	54
2.2. Missie, visie, doel en ambitie	11	6. Conclusies en aanbevelingen	56
3. Impact op de omgeving	13	6.1. Conclusies	57
3.1. Bescherming natuurwaarde	14	6.2. Aanbevelingen	60
3.2. Bescherming cultuurhistorische waarde	23	Bronnenlijst	61
3.3. Duurzaamheid	26		
3.4. Koolstofvoorraad, -vastlegging en voetafdruk	29		
4. Impact op de economie	32		
4.1. Bezoekers en bestedingen	33		
4.2. Toegevoegde waarde en werkgelegenheid	40		
4.3. Bredere economische impact	41		

1

Inleiding

1.1. AANLEIDING EN VRAAGSTELLING

Aanleiding

Het Nationale Park De Hoge Veluwe is het grootste aaneengesloten, actief beheerde natuurgebied in particulier bezit van Nederland. Het Park heeft een grote publieksfunctie, en zet zich in voor een goed evenwicht tussen bezoekers, natuur, kunst en cultuur.

Er is al langer veel belangstelling voor de economische betekenis van De Hoge Veluwe. In het verleden heeft het Park analyses laten uitvoeren, zowel van het effect in het Park zelf als daarbuiten. De meest recente meting was over het jaar 2014.

In de afgelopen jaren is in de samenleving steeds meer nadruk komen te liggen op maatschappelijke waarden, zoals duurzaamheid, inclusie en educatie. Ook heeft de discussie in de samenleving over de rol van toerisme en recreatie een meer kritische toon. Op plaatsen waar toerisme en recreatie uit balans lijken met de samenleving en de natuur wordt getwijfeld aan de meerwaarde van toerisme en recreatie, ondanks duidelijke economische effecten.

Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe heeft in het licht van deze verschuiving in belangstelling behoefte aan een nieuw onderzoek waarin niet alleen de economische, maar ook de maatschappelijke waarde van De Hoge Veluwe wordt belicht.

Doel- en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek is om tot een actueel inzicht in zowel de economische als maatschappelijke betekenis van Het Nationale Park De Hoge Veluwe te komen. Om tot dit doel te komen worden de volgende hoofdvragen beantwoord:

- › Wat is de economische betekenis van Het Nationale Park De Hoge Veluwe, uitgedrukt in bestedingen, toegevoegde waarde en werkgelegenheid?
- › Wat is de maatschappelijke betekenis van Het Nationale Park De Hoge Veluwe, uitgedrukt in waarden als educatie, duurzaamheid, inclusiviteit, welzijn, natuur, cultuur en bijdragen aan het lokale voorzieningenniveau?

1.2. METHODIEK

Duurzaam toerisme steeds meer de norm

Toen in de jaren '30 van de afgelopen eeuw landgoed De Hooge Veluwe voor het publiek toegankelijk werd, was er nog een 48-urige werkweek en had de auto voor het brede publiek nog niet de intrede gedaan in het dagelijks leven. Massatoerisme bestond niet in die tijd. Sindsdien is er veel veranderd en heeft het toerisme een vlucht genomen. In Gelderland overnachtten in 2022 nog een recordaantal gasten in hotels en groepsaccommodaties en op campings en vakantieparken: meer dan 14 miljoen overnachtingen⁽¹⁾.

NBTC Holland Marketing voorspelde vóór de uitbraak van de coronapandemie dat het toerisme stevig zou blijven groeien⁽²⁾. De sector is door de pandemie tijdelijk tot stilstand gekomen, maar gaat naar verwachting weer groeien de komende jaren. Om die reden stuurt de sector steeds meer op het stimuleren van de bredere impact van toerisme. De aandacht verschuift van promotie naar bestemmingsmanagement, waarbij toerisme een middel is dat bijdraagt aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken⁽³⁾. Dit sluit aan op de definitie van de Wereldorganisatie voor Toerisme van de VN (UNWTO), namelijk dat *duurzame ontwikkeling van toerisme en recreatie rekening houdt met bestaande en toekomstige invloeden op economisch, sociaal en milieu gebied*⁽⁴⁾.

Ook op de Veluwe wordt het belang van bestemmingsmanagement onderkend. De VeluweAlliantie heeft in het afgelopen jaar de Leidraad Veluwse Ontvangstlocaties en het Masterplan Veluwse Belevingsgebieden vastgesteld^(5,6). Deze moeten bijdragen aan het herstel van de

balans tussen natuur en recreatie en toerisme. Voor het Nationale Park De Hoge Veluwe is de balans tussen het instandhouden van de biodiversiteit van unieke natuur en het faciliteren van bezoek al sinds de oprichting het uitgangspunt.

Analyse impact op de economie, samenleving en omgeving

Het kader dat in dit onderzoek gehanteerd wordt, is gebaseerd op de managementtheorie van John Elkington. Hij introduceerde in de jaren '90 de *triple bottom line*⁽⁷⁾. Naar zijn visie behoren organisaties hun functioneren niet alleen vanuit (bedrijfs-)economische perspectieven te evalueren, maar moet een breder perspectief worden gehanteerd waarin de waarde van (bedrijfs-)activiteiten op de samenleving en omgeving ook wordt meegenomen. Recreatie en toerisme verdient die bredere blik ook. Daarom onderzoeken we de impact die Het Nationale Park De Hoge Veluwe heeft vanuit drie pijlers: *people* (samenleving), *planet* (omgeving) en *profit/prosperity* (economie).

Onder de drie pijlers worden diverse waarden geschaard. Deze zijn op de volgende pagina opgenomen. Waar mogelijk is de impact van het Park gekwantificeerd en wordt zo veel mogelijk aangesloten bij bestaande onderzoeken en methodieken⁽⁸⁾. Hiermee is de economische en maatschappelijke impact in perspectief te plaatsen ten opzichte van andere gebieden. De waarden die niet kunnen worden gekwantificeerd worden op kwalitatieve wijze benaderd.

De Hoge Veluwe hanteert voor de eigen organisatie ook enkele (gekwantificeerde) KPI's. De behaalde resultaten van het Park worden, waar mogelijk, vergeleken met de doelstellingen van het Park. Enkele jaren geleden heeft Ginder (destijds: ZKA Leisure Consultants) de economische impact van De Hoge Veluwe al eens onderzocht, met gegevens over 2014. Daar waar mogelijk wordt een vergelijking gemaakt met het betreffende eerdere onderzoek.

Om de impact op de waarden per pijler te behoordelen heeft Ginder tijdens de onderzoeksfase een divers palet aan bronnen bestudeerd. Het varieert van beleidsdocumenten van De Hoge Veluwe tot publicaties van onderzoeken in het Park, externe databronnen en jaarverslagen van diverse organisaties. De gehanteerde bronnen zijn aan het einde van het rapport in een bronnenlijst opgenomen.

De indeling in pijlers in deze analyse sluit aan op het framework voor waardevol toerisme, dat in 2019 door de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur is geïntroduceerd⁽¹⁾. In dit framework wordt voor diverse aspecten van de fysieke leefomgeving en de samenleving omschreven wanneer er sprake is van balans (en dus waardevol toerisme) en wanneer er sprake is van structureel hoge druk of piekdrukke.

Impact Het Nationale Park De Hoge Veluwe		
Op de economie (profit/prosperity)	Op de samenleving (people)	Op de omgeving (planet)
Bezoekers en bestedingen	Toeristisch-recreatieve druk	Bescherming natuurwaarde
Toegevoegde waarde en werkgelegenheid	Bijdrage aan voorzieningenniveau	Bescherming cultuurhistorisch erfgoed
Bredere economische waarde	Onderzoek en wetenschap	Duurzaamheid
	Onderwijs	Koolstofvoorraad, -vastlegging en voetafdruk
	Inclusiviteit	

Tabel 1.1. Afbakening impactonderzoek Het Nationale Park De Hoge Veluwe

1.3. LEESWIJZER

De rapportage is als volgt opgebouwd:

- › In **hoofdstuk 2** is aandacht voor de historie en de totstandkoming van De Hoge Veluwe. Ook worden de missie, visie, doel en ambitie van het Park uiteengezet.
- › In **hoofdstuk 3** wordt ingegaan op de impact op de omgeving. Er is aandacht voor het behoud van de natuur- en cultuurhistorische waarde, voor duurzaamheid en voor de koolstofvoorraad, -vastlegging en voetafdruk als gevolg van de natuur en bezoekers in het park.
- › In **hoofdstuk 4** wordt ingegaan op de impact op de economie. Er is aandacht voor de bezoekers en bestedingen aan het Park, voor de werkgelegenheid die het Park genereert en voor de bredere economische impact van het Park.
- › In **hoofdstuk 5** wordt ingegaan op de impact op de samenleving. Er is aandacht voor de toeristisch-recreatieve druk als gevolg van De Hoge Veluwe, voor de bijdrage aan het voorzieningenniveau, voor onderwijs, voor onderzoek en wetenschap en voor inclusiviteit.
- › In **hoofdstuk 6** zijn enkele conclusies opgenomen.

Aan het einde van de rapportage is nog een bronnenlijst opgenomen. Naar de bronnenlijst wordt op de pagina's in de rapportage gerefereerd met cijfers, bijvoorbeeld (1).

2 Het Nationale Park De Hoge Veluwe

2.1. DE HISTORIE VAN HET PARK

Initiatief van Anton Kröller en Helene Kröller-Müller

Het Nationale Park De Hoge Veluwe is het grootste aaneengesloten actief beheerde natuurgebied in particulier bezit in Nederland. Het Park is de nalatenschap van het markante echtpaar Anton Kröller en Helene Kröller-Müller. Anton Kröller was al op jonge leeftijd succesvol op zakelijk vlak en nam eind 19e eeuw de leiding in het familiebedrijf (Müller & Co.) over van zijn overleden schoonvader. Onder zijn leiding groeide het bedrijf uit tot één van de eerste multinationals ter wereld.

Als tegenwicht voor het drukke zakelijke leven zocht Anton Kröller graag de natuur op en dan met name de Veluwe. Als gevolg van het zakelijk succes slaagde het echtpaar erin om een eigen landgoed te stichten, De Hooge Veluwe. Stapsgewijs kochten zij gronden en in 1917 had het landgoed een omvang van circa 6.800 hectare. Daarmee was het echtpaar grootgrondbezitter op de Veluwe, en in het gebied werden onder andere edelherten, wilde zwijnen en moeflons uitgezet.

Ontwikkeling Jachthuis Sint Hubertus en Kröller-Müller Museum

Het echtpaar gaf in die periode de toonaangevende architect H.P. Berlage de opdracht voor het ontwerp van een buitenverblijf, Jachthuis Sint Hubertus. In 1920 werd de bouw van het Jachthuis en de inrichting van de directe omgeving afgerond.

Helene Muller was al jaren bezig met het verwerven van een indrukwekkende kunstcollectie, bestaande uit ruim 800 schilderijen, ongeveer 275 beelden, circa 5.000 tekeningen en bladen grafiek en bijna

500 stuks kunstnijverheid. Er werden daarom plannen ontwikkeld om op het landgoed ook een museum te openen, waar bezoekers op een zo objectief mogelijke wijze kennis konden maken met (en begrip ontwikkelen voor) de belangrijkste kunststromingen en ontwikkelingen binnen de moderne kunst. De plannen voor de bouw van het museum liepen later echter spaak wegens financiële problemen.

Verkoop van landgoed en collectie aan stichting in 1935

De economische crisis in de jaren '30 leidde ertoe dat het landgoed moest worden verkocht aan een nieuw op te richten stichting, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe. Sindsdien was de oprichting van het Park een feit. De kunstcollectie kwam in eigendom bij de Nederlandse Staat, onder de toezegging dat deze voor de bouw van het museum zou zorgen. Dat geschiedde in 1938. De intentie van de familie Kröller-Müller en de Staat was om Park en Museum een samenhangend geheel te laten blijven vormen. Dit om de door museumbezoekers aan het Park betaalde toegangsgelden als een van de economische dragers van de niet gesubsidieerde Parkexploitatie te laten dienen.

Stichting houdt levenswerk in stand

Sinds de jaren '30 houdt de Stichting het levenswerk van het echtpaar Kröller-Müller in zelfstandigheid in stand. Al vele decennia kunnen bezoekers genieten van de combinatie natuur en cultuur in het Park. Het Park beslaat tegenwoordig circa 5.400 hectare. Het gehele gebied is aangemerkt als Natura 2000-gebied, waarvan 2.000 hectare kwalificeert voor beschermde habitattypen van de Europese Habitatrichtlijn.

2.2. MISSIE, VISIE, DOEL EN AMBITIE

Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe is verantwoordelijk voor de nalatenschap van het echtpaar Kröller-Müller. De Stichting werkt zonder winstoogmerk en is voor de exploitatie nagenoeg onafhankelijk van subsidies.

Missie

De missie van Het Nationale Park De Hoge Veluwe is als volgt geformuleerd⁽¹⁾:

- I. Het duurzaam beheren en openstellen van het Park en het aanbieden en organiseren van een brede diversiteit aan eigentijdse activiteiten en faciliteiten.
- II. Vanuit gedrevenheid zo veel Parkbezoekers als mogelijk inspireren en onbekommerd laten genieten van de eenvoud en authenticiteit van het unieke drieluik:
 - natuur & landschap,
 - kunst & architectuur,
 - historische verhalen.
- III. Duurzaam investeren in het behouden, versterken en vernieuwen van het drieluik.

Doel

Het doel van het Park is als volgt geformuleerd⁽²⁾:

“Het in zelfstandigheid, duurzaam in stand houden en versterken van het Park als cultureel erfgoed met een zo hoog als mogelijke biodiversiteit en zoveel bezoekers als mogelijk hiervan laten genieten.”

Ambitie

De ambities voor de periode 2020-2025 zijn als volgt geformuleerd⁽³⁾:

- Het Park wil in 2025 hét Nederlandse nationale park van internationale allure zijn. Zo wil het Park zijn naam ‘Het Nationale Park De Hoge Veluwe’ waarmaken.
- Het Park wil collegiaal bijdragen aan de zoektocht van anderen (collega organisaties en nationale parken) naar de balans tussen ecologie en economie. Het Park wil laten zien dat zijn (continuïteit in) beleid en beheer leidt tot een goede balans tussen ecologie en economie en resulteert in een hoge biodiversiteit. Het Park stelt prijs op internationale erkenning voor zijn beheer en beleid.
- Het Park wil de hoge biodiversiteit behouden en versterken. Het Park is een hotspot van biodiversiteit op de Veluwe. Deze beleidsperiode zet de Stichting zich in om de vele bijzondere, zeldzame soorten die in het Park voorkomen te behouden en waar mogelijk te versterken.
- Het Park wil actief zijn kennis en ervaring op het gebied van natuur- en landschapsbeheer delen met de wetenschap, politiek, nationale parken en collega-organisaties. Door educatie en kennisdeling over nut en noodzaak van beheer wil het Park bijdragen aan de bewustwording van het publiek.

Integrale visie op ruimtelijke ontwikkeling en kwaliteit

De ambities haken aan op de integrale visie van het Park op zijn terrein. Deze is omschreven in het Totaalplan 2010-2025. In de visie zijn een aantal kernpunten geformuleerd die de handelswijze van het Park kernmerken⁽¹⁾:

- › **Stick to the plan' en actief beheer:** al sinds jaar en dag is consistentie het uitgangspunt in de uitvoering van het beleid. Consistentie is volgens het Park essentieel om de kwaliteit en de ruimtelijke ontwikkeling goed te borgen. Actief beheer (o.m. open landschappen open houden) en de omrastering zorgen voor een hoge biodiversiteit.
- › **Versterking beleving idylle:** de bezoeker moet bij een bezoek aan het Park het gevoel krijgen van een natuurlijk landschap, waarin de invloed van de mens lijkt te ontbreken. In werkelijkheid is actief beheer nodig om het landschap in de huidige vorm te handhaven. Het Park werkt er dus actief aan om de beleving van de idylle te versterken
- › **Versterking zonering:** het Park hanteert het Amerikaanse model, waarbij de voorzieningen op één punt in het Park zijn gecentraliseerd. De schaal van De Hoge Veluwe is echter niet dat van een Amerikaans nationaal park. Dit noopt tot keuzes maken en ruimtelijke zonering: de wensen tot versterking van de beleving en het behoud van biodiversiteit zijn daarbij niet met elkaar in strijd, maar vereisen wel aandacht.
- › **Kwaliteit (infra-)structuur:** bezoekers bewegen zich op diverse manieren door het Park en daarmee komen verkeersstromen soms bij elkaar. Het Park houdt de bestaande structuur altijd kritisch tegen het licht en bekijkt waar meer en waar minder ruimte nodig is.

3 Impact op de omgeving

3.1. BESCHERMING NATUURWAARDE

Welke unieke kwaliteiten herbergt Het Nationale Park De Hoge Veluwe?

De Hoge Veluwe is het grootste aaneengesloten, actief beheerde natuurgebied in particulier bezit in Nederland. In totaal omvat het Park ongeveer 5.400 hectare. Dit gebied is aangewezen in het kader van Natura 2000, als onderdeel van het Natura 2000-gebied Veluwe. Circa 2.000 hectare (ofwel 37%) van het Park bestaat uit kwalificerende habitattypen⁽¹⁾.

Zandverstuivingen en heischrale graslanden zorgen voor uniciteit

De zandverstuivingen geven De Hoge Veluwe een hoge mate van uniciteit. In de Middeleeuwen zorgden de toenmalige bewoners van de Veluwe er door ontbossing voor dat grote zandverstuivingen ontstonden in het gebied. In de loop der jaren verdwenen deze gebieden door natuurlijke successie en door hernieuwde inzet op houtproductie. Tegenwoordig zijn weinig van deze gebieden bewaard gebleven, en door stikstofdepositie staan deze gebieden onder druk. In Nederland zijn enkele stuifzandgebieden (zoals De Pollen en het Otterlose Zand in het Park, het Kootwijkerzand, de Loonse en Drunense Duinen en het Aekingerzand in het Drents-Friese Wold) die samen goed zijn voor 90-95% van de stuifzandgebieden in Europa. Samen worden deze gebieden ook wel de “Atlantische Woestijn” genoemd.

Heischrale graslanden komen relatief veel voor in Het Nationale Park De Hoge Veluwe, zowel ten opzichte van Europa als de rest van Nederland. In Natura 2000-gebied Veluwe is 60-65% van dit habitatype te vinden binnen de grenzen van De Hoge Veluwe⁽²⁾.

“ Met de biodiversiteit van de heide- en stuifzandgebieden heeft het Park een heel belangrijke troef in handen. Daar is het Park zich bewust van, sommige soorten vinden daar hun laatste vluchtplaats. ”

- Prof. Dr. Michiel Wallis de Vries

De Pollen

Kwetsbare soorten vinden hun plek op De Hoge Veluwe

Ook het Deelense Veld is een uniek ecosysteem op De Hoge Veluwe. Op het Deelense Veld zijn diverse habitattypes te vinden die op het eerste oog misschien niet direct met De Hoge Veluwe worden geassocieerd. Er is namelijk vooral natte natuur (zoals zure vennen, hoogveenvennen, zwak gebufferde wateren en vochtige heiden) te vinden. Het gebied vormt de overgang van het dek- en stuifzandgebied naar de meer oostelijk gelegen stuwwallen. In het gebied zijn diverse soorten die bescherming vragen, bijvoorbeeld in het kader van de Habitatrichtlijn of de Vogelrichtlijn. Te denken valt aan de roodborsttapuit en de grauwe klauwier. Andere soorten zijn door de Rijksoverheid aangemerkt als Rode Lijstsoorten, ofwel soorten die zeer zeldzaam of zelfs nagenoeg verdwenen zijn. Eén daarvan is het gentiaanblauwtje, waarvan nog maar negen populaties over zijn in Gelderland⁽¹⁾. De aanwezigheid van de klokjesgentiaan in het gebied draagt bij aan de instandhouding van deze soort.

De Hoge Veluwe is ook het leefgebied van diverse andere soorten die zeer zeldzaam zijn. Dat geldt onder meer voor de grote parelmoervlinder, die alleen nog op de Waddeneilanden en op De Hoge Veluwe voorkomt. Andere zeldzame soorten zijn de Heidezeggen en het Bosdoorntje. Daarmee beschikt De Hoge Veluwe over enkele soorten die vrijwel alleen nog op het terrein van het Park voorkomen. In totaal zijn op het terrein van het Park meer dan honderd soorten te vinden die aangewezen zijn als Rode Lijstsoort (in de groepen amfibieën, reptielen, dagvlinders, libellen, sprinkhanen en krekels, vogels, zoogdieren, korstmossen, vaatplanten). Vooral in de open landschappen van het Park zijn veel soorten te vinden. Zo komen 7 van de 9 voor de Veluwe kwalificerende soorten vogels in het Park voor. Dit onderstreept de noodzaak om deze landschappen open te houden.

Het Deelense Veld

Gentiaanblauwtje

Roodborsttapuit

Welke strategie en werkwijze hanteert het Park?

Zonering en saldobenadering is uitgangspunt Park

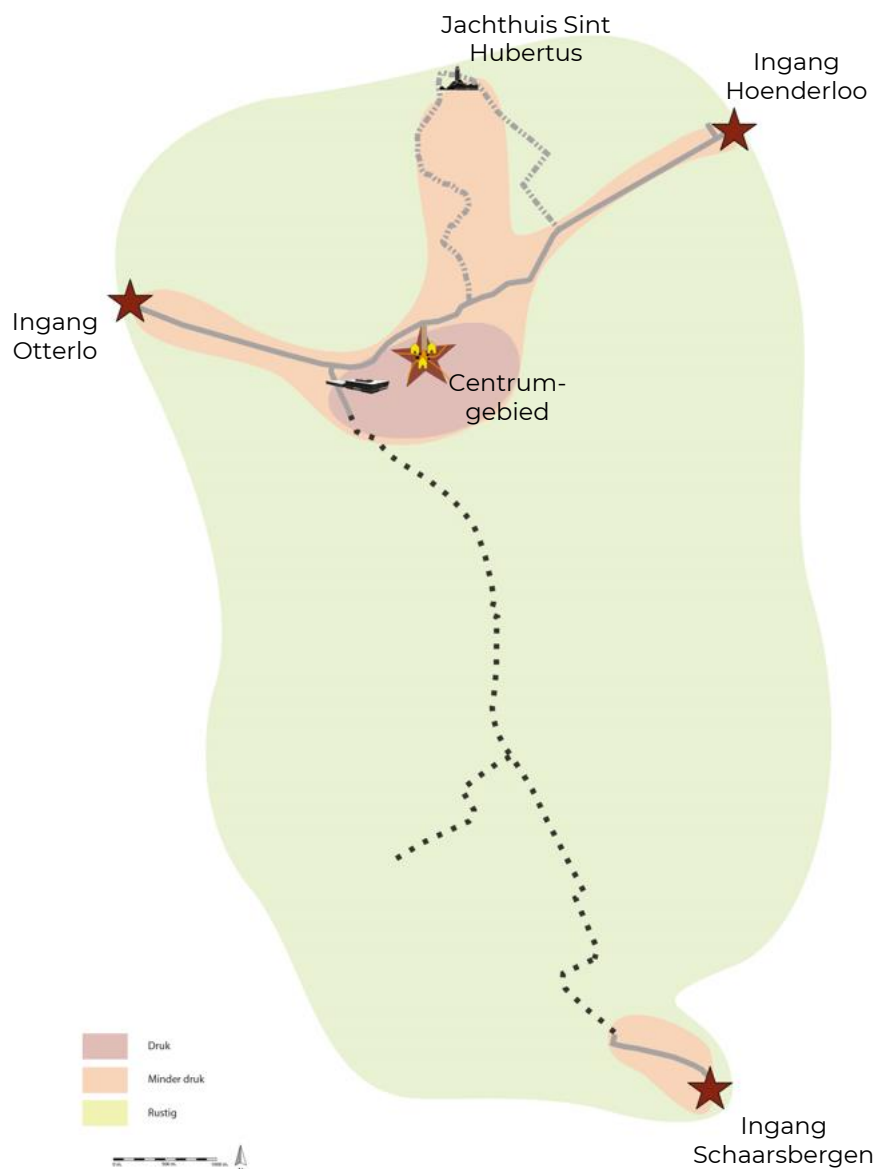
De strategie van Het Nationale Park De Hoge Veluwe vloeit voort uit de missie en visie op natuurbeheer. Het bewaken van de balans tussen ecologie en economie (met aandacht voor de cultuurhistorie van het Park) is de leidraad voor het beheer. De beleving van de bezoeker wordt beïnvloed door de aanwezige landschappen en natuur. De instandhouding van de natuur wordt mogelijk gemaakt dankzij bijdragen uit het Subsidiestelsel Natuur en Landschap (SNL), en wordt versterkt door de inkomsten uit het bezoek.

Zonering en saldobenadering zijn de kernwaarden in de strategie van Het Nationale Park De Hoge Veluwe. De Stichting maakt in de zonering een onderscheid tussen rustige, matig drukke en drukke gebieden⁽¹⁾. De zonering waar het Park aan werkt is op de volgende pagina opgenomen:

- In de **rustige gebieden** kunnen bezoekers het idyllische landschap ervaren. Het Park werkt er door de afwaardering van wegen en concentratie van bezoekfuncties in het centrumgebied aan om het aandeel rustige gebieden te verhogen van 80% naar circa 85%.
- De **matig drukke gebieden** zijn te vinden bij de entrees, bij Jachthuis Sint Hubertus en bij de wegen van de entrees in Otterloo en Hoenderloo naar het centrumgebied. Het Park werkt eraan om het aandeel van deze gebieden terug te brengen van 15% naar circa 10%.
- Het **drukke gebied** is het centrumgebied waar het Park Paviljoen, het Kröller-Müller Museum en het Museonder te vinden zijn. Hier starten ook de meeste wandelingen en activiteiten. Dit gebied beslaat ongeveer 5% van het grondgebied van het Park.

Rustgebied in Het Nationale Park De Hoge Veluwe

Figuur 3.1. Recreatieve zonering De Hoge Veluwe

De saldobenadering houdt in dat op totaalniveau de aantrekkingskracht voor de bezoeker in stand moet blijven, omdat alleen op die manier de natuur- en cultuurhistorische waarde op peil gehouden kan worden. Dat zit in voorzieningen die bezoekers kunnen bezoeken, maar ook in de faciliteiten die het Park biedt. Het systeem van Witte Fietsen, dat het Park al in 1974 invoerde, wordt in de interviews als één van de succesfactoren van het Park benoemd.

Op de afbeelding is de beoogde recreatieve zonering van De Hoge Veluwe opgenomen. Al sinds 2010 wordt gewerkt aan het implementeren van deze zonering, waarbij de omvang van de matig drukke gebieden afneemt ten faveure van de rustige gebieden. Dit is vooral door de omzetting van wegen: vanaf het entrepunt in Schaarsbergen naar het centrumgebied, en tussen de entrepunten in Otterlo en Hoenderloo naar Jachthuis Sint Hubertus.

Actief natuurbeheer staat centraal

In Nederland werkt iedere beheerorganisatie hard aan de instandhouding en verrijking van zijn gebieden. Instandhouding van een grote verscheidenheid aan landschappen en habitats vraagt om actief natuurbeheer. Zonder actief beheer zorgt natuurlijke successie ervoor dat binnen een afzienbare tijd verbossing optreedt van de open natuurterreinen waarbij een groot deel van de biodiversiteit verloren zal gaan. Milieueffecten en klimaatverandering maken dat het reguliere actieve beheer in leefgebieden aangepast dient te worden. Hierbij kan gedacht worden aan meer intensieve beheermaatregelen of juist aanvullende maatregelen. De te nemen beheermaatregelen verschillen per habitat en groeiplaats.

De wijze waarop het Park georganiseerd is, de aanwezige vakkennis en het gegeven dat het te beheren gebied aaneengesloten is maakt dat het Park in staat is op een zeer effectieve en efficiënte wijze het natuurbeheer uit te voeren. Het natuurbeheer wordt net als bij andere terreinbeheerders, gefinancierd door de SNL-subsidie.

Het Nationale Park De Hoge Veluwe zorgt bovendien voor stabiliteit in het eigen verdienvermogen. Al jaren is het eigen verdienvermogen van het Park circa 88-90%, wat eraan bijdraagt dat continuïteit in beleid en beheer mogelijk is. Deze stabiliteit bevordert het werken aan een zo hoog als mogelijke biodiversiteit.

Hoe draagt het Park bij aan de bescherming van de natuurwaarde?

De natuur staat er in Nederland niet goed voor, zo luidde een recente conclusie in het Living Planet Report voor Nederland⁽¹⁾. De verandering in de omvang van soortenpopulaties, zowel van kenmerkende dieren als planten, tonen dat aan. De hoge depositie van stikstof zorgt ervoor dat er sprake is van vermesting en verzuring. Dit raakt de bos en heide op de hogere zandgronden het sterkst en zet de biodiversiteit onder druk. Versnippering van bossen, heidegebieden en natuurlijke graslanden zorgen er ook voor dat de instandhouding van duurzame populaties van soorten een opgave is.

Op Gelders niveau zijn de opgaven vergelijkbaar. In het meest recente rapport over de ontwikkeling van de biodiversiteit in Gelderland werd wel opgemerkt dat de algemene afname van de biodiversiteit in Gelderland

lijkt te zijn gestopt⁽²⁾. Ook in Gelderland geldt echter dat droge bossen en heidegebieden onder druk staan door eerder genoemde factoren.

Ook De Hoge Veluwe moet alle zeilen bijzetten om een hoge biodiversiteit in zijn gebieden te behouden. Het Park heeft hiertoe wel kansen, mede vanwege de schaal van het gebied en het aaneengesloten karakter (zonder versnippering). Dit leidt ertoe dat het beheer, meer dan in andere gebieden, op detailniveau uitgevoerd kan worden. Dit actieve beheer zorgt voor veel overgangen die diverse planten- en diersoorten kansen geven (door de diversiteit aan omstandigheden). Uit de interviews is naar voren gekomen dat De Hoge Veluwe adviezen van experts inwint om de leefgebieden van diverse soorten op elkaar af te stemmen.

Als KPI hanteert De Hoge Veluwe dat de aantallen per soort constant blijven of toenemen. De Hoge Veluwe voert met behulp van vrijwilligers monitoring van de Rode Lijstsoorten in het Park uit⁽³⁾. Uit het overzicht blijkt:

- ▶ In de databank met Rode Lijstsoorten van De Hoge Veluwe zijn meer dan 160 soorten opgenomen (in de groepen amfibieën, reptielen, dagvlinders, libellen, sprinkhanen en krekels, vogels, zoogdieren, korstmossen, vaatplanten). Gezien de omvang van het Park is het niet mogelijk om met de vrijwilligers het gehele Park ieder jaar vlaktedekkend te monitoren. Vrijwilligers monitoren elk jaar delen van het Park waardoor over een langere termijn wel een vlaktedekkende inventarisatie ontstaat. Daarnaast vindt er elke 6 jaar een vlaktedekkende SNL-monitoring plaats door de Bosgroep. In de afgelopen drie jaren zijn wel zeker 115 soorten waargenomen, terwijl in de periode

2014-2016 zeker 109 soorten werden waargenomen. Het geeft een indicatie dat De Hoge Veluwe er in slaagt om voor de Rode Lijstsoorten een geschikte leefomgeving te creëren, waardoor de soorten behouden blijven binnen het Park.

- › Een vergelijking met andere gebieden is moeilijk concreet te maken, omdat in andere gebieden (vaak) geen sprake is van consistente monitoring. Door specifieke kwaliteiten is een gebied bovendien niet altijd geschikt als leefgebied voor dezelfde soorten.

In 2017 ontving De Hoge Veluwe de Belleuropa Award, een Europese prijs voor het particulier landgoed met de best beheerde biodiversiteit. De biodiversiteit wordt bevorderd door onder meer het functioneren van ecosystemen te herstellen. De Hoge Veluwe, zo blijkt uit de gevoerde interviews, staat open voor dergelijke vernieuwende initiatieven, maar weegt ook altijd goed de risico's en betracht daar waar nodig voorzichtigheid. Het toevoegen van steenmeel heeft een positief effect op de bodemmineraliteit van met name droge heideterreinen, maar effecten op vegetatie en fauna zijn nog niet definitief bevestigd^(1,2). Er is nog meer onderzoek nodig om de effecten volledig te begrijpen⁽³⁾. Hiervoor wordt samengewerkt met beheerders van andere gebieden en wetenschappelijke instellingen.

In 2021 is De Hoge Veluwe binnen het project Land Is For Ever aangewezen als een goed voorbeeld van een particulier natuurgebied met succesvol natuurbeheer om biodiversiteit te beschermen en in stand te houden. Daarnaast voert het Park het (ELO) Wildlife Estates Label, '*a network of exemplary estates that voluntarily agreed to adhere to the philosophy of wildlife management and sustainable land use.*'

“Natuur is meer dan planten en dieren, de basis zit in de niet-levende natuur. Door in te grijpen daar waar nodig blijft deze abiotische natuur van grote waarde.”

- Dr. André Jansen

De wolf en de moeflon

In 2015 was de eerste waarneming van de wolf in Nederland, sinds 2018 is de hervestiging van de wolf in Nederland een feit. Langzaam verspreidde het dier zich over Nederland en uiteindelijk heeft de wolf ook De Hoge Veluwe bereikt. Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe neemt een uitgesproken standpunt in met betrekking tot de wolf: het vindt dat deze soort geen plaats heeft in het Park. De belangrijkste reden hiervoor is terug te voeren op de missie en visie van het Park. De wolf heeft geen natuurlijke vijand en jaagt in natuurlijke omstandigheden op edelherten, reeën, wilde zwijnen en moeflons. Met name de moeflons zijn karakteristiek voor De Hoge Veluwe en zijn in de jaren '20 door Anton Krölller geïntroduceerd op de Veluwe. Het zijn uitstekende grazers die ervoor zorgen dat de open gebieden (stuifzanden, heischrale graslanden en droge heide) niet dichtgroeien en veranderen in bosgebied. Deze gebieden zijn vaak gekwalificeerde habitats binnen Natura 2000 en herbergen diverse soorten die opgenomen zijn op de Rode Lijsten of aangewezen zijn in het kader van de Habitatrichtlijn of Vogelrichtlijn.

De Hoge Veluwe voelt de verantwoordelijkheid voor deze gebieden. De aanwezigheid van grote herbivoren in het Park (hert, ree, moeflon) en inzet van vrijwilligers leveren een grote bijdrage om de heideterreinen open te houden. Mede door milieuumstandigheden is er desondanks toch sprake van dichtgroeien van de heideterreinen door met name de snelgroeïende grove den. Door de komst van de wolf staat de begrazing door grote herbivoren onder druk. Moeflon en ree zijn al nagenoeg uit het Parklandschap verdwenen. Andere beheermaatregelen, zoals het trekken van dennen, maaien, chopperen of branden van heideterreinen, vormen onvoldoende alternatief voor de begrazing door de moeflon, die als enige grazer van formaat van nature graag grove den eet.

In de samenleving zijn de opvattingen over de positie van de wolf zeer uiteenlopend. Een aantal groene organisaties zijn positief over het dier en zien een waardevolle rol weggelegd voor de wolf, al ziet een deel wel gevaren in het geval de wolf extreme gewenning aan mensen vertoont^(1,2,3). Ook diverse experts die in het kader van dit onderzoek zijn geïnterviewd zijn positief over de komst van de wolf. Zij waarderen wel de bijdrage aan de landelijke dialoog en de standvastigheid in beleid. De positie die het Park inneemt, sluit aan op de missie van het Park en komt overeen met de positie die particuliere grondbezitters, bewoners en gebruikers van het buitengebied innemen. Niet alleen in de uitvoering van het natuurbeheer is sprake van consistentie, maar ook in de opvatting over de wolf.

“ Het Park is op sommige vlakken eigenzinnig, maar gaat altijd in dialoog met experts en is niet bang om het voortouw te nemen met nieuwe methoden en technieken. Het beheer en de opvattingen vloeien voort uit doordacht, consistent beleid. ”

- Prof. Dr. Joop Schaminee

Welke projecten voerde De Hoge Veluwe in recente jaren uit?

Aanplanten van rijk strooiselsoorten

In het Park worden bijna 50.000 bomen geplant, in het kader van de subsidie versneld natuurherstel. De revitalisering van de bossen op locaties waar deze onder deze druk staan, staat voorop. Op sommige locaties wordt (op zorgvuldige wijze) steenmeel toegevoegd. In 2020 heeft De Hoge Veluwe ook een 'klimaat-bestendig' bos aangelegd, met tien verschillende boomsoorten. De variatie in het bos moet leiden tot een hogere biodiversiteit. In 2022 heeft het Park 23.141 bosplantsoen aangeplant. Daarnaast zijn 1.386 grote laanbomen aangeplant⁽¹⁾.

Herstel Otterlose Zand

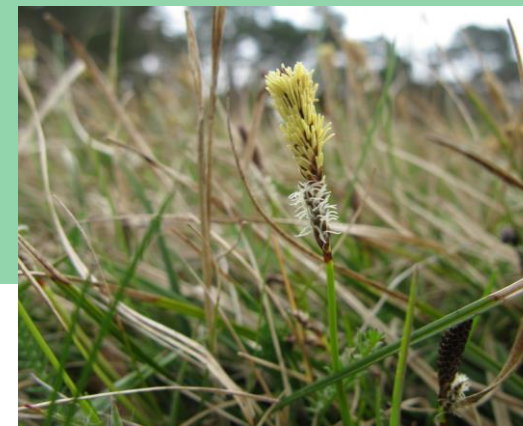
Het Otterlose Zand is één van de vijf grootste stuifzandgebieden van de Veluwe. Door de hoge stikstofdepositie en verbossing was de kwaliteit van het Otterlose Zand sterk achteruitgegaan. Om de nog aanwezige planten en diersoorten te behouden zijn er maatregelen uitgevoerd, zoals het verwijderen van een deel van het bos en de bosopslag dat na 2007 is ontstaan en kleinschalige plagwerkzaamheden om het zand lokaal weer te laten stuiven. Aanvullend is de autoweg "de Wetweg" voor bezoekers afgesloten en is het asfalt verwijderd.

Actieplan Heidezegge

In 2020 is de plantensoort Heidezegge geplant in het Park. Hiervoor is zaad in het Park verzameld, waaruit plantjes zijn opgekweekt. Het doel van dit actieplan is de populatie in stand te houden en uit te breiden. Er wordt samengewerkt met de Bosgroepen en de Wageningen University om de oorzaken van de achteruitgang in beeld te brengen.

De Heidezegge is een zeer zeldzame soort van droge heide en heischrale graslanden. Het grootste deel van de Nederlandse populatie groeit in het Park.

3.2. BESCHERMING CULTUURHISTORISCHE WAARDE

In de Cultuurhistorische Visie uit 2010 (geüpdatet in 2022) wordt het bewaren en versterken van de combinatie natuur, kunst en architectuur centraal gesteld. Het doel van het Park is om enerzijds de historische landschappelijke diversiteit te behouden en te ontwikkelen en anderzijds de historisch-ecologische samenhangen tussen mens en natuur te behouden⁽¹⁾. Het Park werkt hieraan door zijn actieve beheerwijze en het vertellen van de verhalen van de geschiedenis en landschappen van het Park.

Instandhouding gelaagdheid van landschappen

Een belangrijke cultuurhistorische waarde van het Park komt voort uit de historische gelaagdheid van de landschappen. Op een relatief klein oppervlak komen veel verschillende landschappen uit verschillende tijden voor. De variatie aan landschappen is ontstaan doordat gedurende de geschiedenis van het Park de natuur op verschillende manieren gebruikt is en waarbij de mens nieuwe elementen aan het landschap heeft toegevoegd. Doordat het Park een actieve

beheervorm en gebiedsgerichte benadering hanteert zijn deze landschappen nog steeds intact en zichtbaar. Ze liggen in een nog gave toestand en op korte afstand van elkaar. De karakteristiek van de verschillende cultuurhistorische landschapstypen uit begin 20^e eeuw zijn behouden, daarmee wordt nivellering van het landschap voorkomen.

De historische gelaagdheid van het landschap is ook te beleven voor de bezoekers. Zo zijn in het zuidoosten van het Park rondom het Deelse Veld nog sporen te zien van de Tweede Wereldoorlog, met onder meer het Vliegveld Deelen, verschillende bunkers en een oude spoorlijn voor het vervoer van munitie en brandstof. In het noordoosten van het Park zijn nog veel landgoederen uit de late 19^e eeuw/begin 20^e eeuw te zien. Deze verschillende cultuurhistorische landschappen zijn ook terug te zien op Figuur 5.3, waar vanuit het oude eikenbos op de Franse Berg een doorkijkje gegeven wordt naar de grafstenen van het echtpaar Kröller-Müller en de zandvlakte van het Pampelse Zand⁽²⁾.

Een doorkijkje naar het Pampelse Zand vanaf de Franse berg

Door dit ingrijpen van de mens in de natuur is een diversiteit aan landschappen ontstaan, welke op haar beurt zorgt voor een toename van biodiversiteit. Daarmee wordt ook de natuurwaarde van het Park bevorderd⁽¹⁾.

Versterken relatie kunst en natuur

Een ander belangrijke cultuurhistorische waarde van het Park is de tweedeling tussen cultuur en natuur. Deze tweedeling komt voort uit de geschiedenis van het echtpaar Kröller-Müller. Aan het einde van de 19^e eeuw werd het noordelijke deel van het Park bestempeld als cultuurpark en de Wildbaan in het zuidelijke deel als natuurpark⁽²⁾, zie Figuur 3.2. Het Park houdt deze tweedeling actief in stand door het beheer in het natuurpark te richten op het in standhouden van (open) landschappen en bescherming van de fauna in het cultuurpark juist ruimte te bieden aan culturele toevoegingen⁽³⁾. In het noordelijk deel van het Park liggen het Jachthuis Sint Hubertus, het Kröller-Müller Museum en is er beeldende kunst in het landschap, zoals het Stenen Hert en de Generaal de Wet. Deze unieke combinatie tussen kunst en natuur geeft het Park extra waarde.

Figuur 3.2. Tweedeling Natuurpark en Cultuurpark in de periode Kröller-Müller (1909-1935)

“ De kracht van het Park komt voort uit de harmonieuze relatie tussen kunst en natuur. ”

- Prof. dr. ing. Theo Spek

Architectonische waarde

Een ander belangrijk onderdeel van cultuurhistorie is de architectonische waarde. Voor het Park komt de architectonische waarde vooral voort uit de kwaliteit van de gebouwen en niet zozeer vanuit de kwantiteit. Het aantal architectonische objecten is niet zo groot omdat het Park bovenal een natuurgebied is waar in aangewezen gebieden ruimte gemaakt is voor kunst en cultuur. De gebouwen in het Park zijn veelal uit de periode Kröller-Müller en van monumentale waarde. Ook dit komt voort uit de geschiedenis van Kröller-Müller, omdat het echtpaar destijds gerenommeerde architecten aantrok om gebouwen te ontwerpen (bijv. het Jachthuis Sint-Hubertus, ontworpen door H. Berlage). Het Park beschikt binnen haar grenzen over 20 Rijksmonumenten.

Beleefbaar maken

Het Park heeft in de Cultuurhistorische Visie als één van de doelen opgenomen om de cultuurhistorie beleefbaar te maken. Dit heeft het Park ook uitgevoerd door bijvoorbeeld de resterende keermuren van het Groot Museum zichtbaar te maken in het landschap en daar een informatiebord bij te plaatsen. Dit is eveneens gebeurd bij het oude Pomphuisje bij het Jachthuis Sint Hubertus. Bezoekers kunnen informatie lezen over het pomphuis, maar kunnen ook naar binnen en het gebouwtje dient tegenwoordig als uitzichtpunt.

3.3. DUURZAAMHEID

Het Nationale Park De Hoge Veluwe heeft diverse stappen gezet om zijn bedrijfsvoering te verduurzamen. In het beleidsplan heeft het Park zich voorgenomen om een langetermijnstrategie te formuleren op het gebied van duurzaamheid en de energietransitie. Deze strategie is op het moment van schrijven nog niet gerealiseerd. In deze paragraaf gaan we in op een aantal elementen van duurzaamheid die in het beleidsplan terugkomen, net als enkele andere belangrijke aspecten van een duurzame bedrijfsvoering.

Horeca werkt aan korte ketens en verspilling
Sinds 2019 heeft het Park de horeca van het Park Paviljoen in eigen beheer. Sindsdien zijn ze dan ook erg bewust bezig geweest om dit op een zo duurzaam mogelijke manier te exploiteren. Dit gebeurt op verschillende manieren. Zo is op dit moment circa 35% van de totale inkoop van het Park Paviljoen biologisch en lokaal. Op landelijk niveau is te zien dat inkopen op lokale schaal, via korte ketens, nog een niche is, maar dat er wel steeds meer aandacht voor is. Onderzoek heeft aangetoond dat in 2021 het marktaandeel van korte ketens in Nederland nog maar 3-4% bedroeg⁽¹⁾. Dit laat zien dat het Park al bewuster inkoop dan het gemiddelde van Nederland. Enkele lokale

partijen waar het Park mee samenwerkt, zijn Farm Fields uit Wekerom en Kaasboerderij Remeker uit Lunteren. Daarnaast komen de meeste kruiden en verschillende soorten groenten en fruit uit de moestuin van het Park zelf. Achter Jachthut De Pampel is in 2019 namelijk een moestuin aangeplant. Momenteel beslaat de moestuin 1.200 m² en worden veel seizoensgebonden producten geoogst voor gerechten in het Parkrestaurant.

Een ander thema waar veel aandacht voor is, is voedselverspilling. Daar waar mogelijk wordt in het Park met restproducten gewerkt. Zo wordt samengewerkt met Trash'ure uit Nijmegen: de restproducten van citroenen die niet gebruikt

kunnen worden voor de productie van limoncello worden in het Park wel gebruikt voor de citroenmuffins. Daarnaast wordt bij evenementen zorgvuldig omgegaan met het uitserveren van bijvoorbeeld broodjes. Wanneer deze naderhand overblijven kan het personeel deze nuttigen tijdens hun eerstvolgende lunchpauze.

Op de menukaart verschijnen ook steeds meer vegetarische en vegan opties. Zo kan een bezoeker in het restaurant geen 'normaal' saucijzenbroodje meer bestellen, maar alleen de vegetarische variant gemaakt van oesterzwammen.

Wild staat nog wel op de menukaart. De herten worden op het eigen terrein geschoten, conform de landelijke regels. Het slachten van de dieren gebeurt bij Slagerij Wilbrink in Otterlo. Er wordt geen wild ingekocht.

Witte Fietsen krijgen tweede leven

Vervoer in en naar het Park gebeurt door verschillende doelgroepen en via verschillende manieren. Veel bezoekers komen met de auto naar het Park en stappen vanaf de entree vervolgens over op de gratis Witte Fietsen. Iedere fiets wordt zes jaar in het Park gebruikt, daarna krijgen de fietsen, na een opfrisbeurt, een tweede leven in Marokko. In het verleden werden onder meer fietsen hergebruikt in Estland, Slowakije, Kenia, Tanzania en op de Galapagoseilanden. In de afgelopen jaren werden de banden met Marokko versterkt, waar inmiddels ruim 1.000 fietsen zijn verdeeld over diverse scholen⁽¹⁾. Kinderen die ver van school wonen

kunnen daarmee makkelijker naar school reizen, wat leidt tot minder vermoeidheid en meer tijd voor huiswerk en dus betere schoolresultaten.

Het is goed dat er steeds meer laadpalen voor elektrische auto's in het Park komen, zoals ook verwacht mag worden als we kijken naar de (inter-)nationale ontwikkelingen op het gebied van elektrisch rijden. Bij de ontwikkeling van het centrumgebied is een aantal laadpalen toegevoegd, en dit staat ook op de planning bij herinrichting van de toegangspoorten. De terreinwagens van de medewerkers zijn nog niet elektrisch, vanwege het karakter van het terrein. Voor intensief terreingebruik worden momenteel nog geen elektrisch aangedreven bedrijfswagens gefabriceerd.

Park Paviljoen zorgt voor duurzamer Park

Bij renovatie of nieuwbouwprojecten is duurzaamheid een belangrijke factor. In het ontwerp van het Park Paviljoen is een zigzag glasgevel opgenomen die optimaal gebruik maakt van zonlicht in alle seizoenen. Er liggen bovendien 52 zonnepanelen op het dak en er wordt gebruik gemaakt van een WKO-installatie⁽²⁾. Dit zorgt voor een gunstige energieprestatie (30% onder de EPC-norm). Ook de fietsenherstelwerkplaats en het sanitairgebouw zijn duurzaam gebouwd. Het Museonder werd al in 1993 voorzien van een warmte- en koudeopslag (WKO). Het Park werkt aan een integraal plan voor de energietransitie van haar accommodaties en (dienst)woningen, om in de komende jaren fossiele energie verder uit te kunnen bannen.

Steeds minder afvalbakken

In het Park wordt op verschillende manieren met afval omgegaan:

- › In het Parkrestaurant is amper afval sinds het in eigen beheer is gekomen. Het afval wat er is wordt gescheiden ingezameld.
- › In het Park zijn weinig afvalbakken te vinden. Dit komt omdat uit onderzoek in het Park bleek dat het weghalen van afvalbakken juist werkt om zwerfafval te verminderen⁽¹⁾. Sindsdien zijn een aantal afvalbakken geplaatst op strategische plekken (bijv. parkeerplaatsen), maar verder zijn deze weinig te vinden in het Park.

3.4. KOOLSTOFVOORRAAD, -VASTLEGGING EN VOETAFDRIJK

De bezoekers van Het Nationale Park De Hoge Veluwe komen soms van verder weg om een bezoek aan het Park te brengen. Dat kan met het openbaar vervoer (De Hoge Veluwe is onder meer bereikbaar met buslijn 106), maar een deel van de bezoekers komt met de auto. Er is sprake van een zekere CO₂-voetafdruk als gevolg van bezoek aan De Hoge Veluwe. Tegelijkertijd zorgt het Park met de natuur voor de vastlegging en opslag (voorraad) van koolstof. In deze paragraaf wordt het effect van De Hoge Veluwe gemeten.

Koolstofvoorraad en -vastlegging

Vegetatie en bodem zorgen ervoor dat koolstof uit de atmosfeer voor langere tijd wordt vastgelegd. De vegetatie zorgt ervoor dat koolstofdioxide uit de atmosfeer wordt opgenomen (=koolstofvastlegging) en voor langere tijd vastgelegd, in biomassa en bodem (=koolstofvoorraad). Pas als de biomassa afsterft of het landgebruik verandert, komt een deel van de koolstof weer vrij als koolstofdioxide. Voor de koolstofvastlegging wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen Netto Primaire Productie en netto vastlegging. De NPP is de jaarlijkse hoeveelheid koolstof die als gevolg van fotosynthese in biomassa wordt vastgelegd. De netto vastlegging neemt de NPP als basis, maar corrigeert voor sterfte. Bij eenjarige vegetaties is de NPP dus gelijk aan de netto vastlegging dus nul.

Ieder type vegetatie en bodem kent een andere mate van vastlegging en voorraad. In Nederland geldt een publicatie van de Wageningen University & Research⁽¹⁾ als basis voor de bepaling van de koolstofvoorraad en -vastlegging. Per natuurtype zijn kengetallen opgenomen, gebaseerd op eerder onderzoek. Zeker bij korte vegetaties wordt ervan uitgegaan dat bodems in evenwicht zijn en de netto vastlegging hiermee beperkt is. In sommige publicaties wordt zelfs van een nihil effect uitgegaan⁽²⁾, andere publicaties gaan uit van een beperkt effect⁽³⁾. Met name bosgebieden dragen sterk bij aan de netto vastlegging van koolstof in biomassa.

Welke definities hanteren we?

Koolstofvastlegging: de jaarlijkse opname en opslag van koolstof door bomen en planten. Zij nemen koolstofdioxide op, stoten de zuurstof uit en slaan de koolstof op.

Koolstofvoorraad: de hoeveelheid koolstof die voor langere tijd is vastgelegd, in biomassa en bodems. Er is hierbij geen directe link met emissies of verwijdering van CO₂. Wel kunnen bij veranderingen in landgebruik of bij een lage grondwaterstand grote veranderingen optreden in de voorraad.

CO₂-voetafdruk: de totale uitstoot van koolstofdioxide die wordt veroorzaakt door een organisatie of individu of door een evenement, dienst of product.

Voor De Hoge Veluwe is in een eerder onderzoek door Borgman Beheer Advies al de koolstofvoorraad en –vastlegging in de bosgebieden geraamd⁽¹⁾. Deze zijn het belangrijkste voor met name de netto vastlegging. Met name bossen (en zeker bij een hoge biodiversiteit) zijn in staat een relatief grote hoeveelheid koolstofdioxide vast te leggen. De inzet van De Hoge Veluwe op hoogkwalitatieve bosgebieden binnen de grenzen van het Park draagt er dus aan bij dat meer koolstofdioxide vastgelegd kan worden.

De resultaten van het eerdere onderzoek zijn overgenomen en aangevuld met een analyse van de overige gebieden in het Park, op basis van kengetallen. Omgerekend naar CO₂ bedraagt de vastlegging bijna 17.000 ton CO₂ per jaar, en de voorraad bijna 1,2 miljoen ton CO₂. Dat komt neer op iets meer dan 200 ton CO₂ per hectare. In Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug is de voorraad geraamd op circa 130 ton CO₂ per hectare⁽²⁾.

Vastlegging en voorraad	Hoeveelheid, in ton CO ₂
Netto vastlegging	16.950
Voorraad	1.160.843

Tabel 3.1. Vastlegging en voorraad koolstof, uitgedrukt in CO₂.

In de natuur wordt niet koolstofdioxide maar koolstof vastgelegd. Om een vergelijking met de CO₂-voetafdruk te kunnen maken is de voorraad en vastlegging koolstof omgerekend met kengetal 44/12. De gehanteerde methodieken voor de bosgebieden en overige gebieden wijken licht af, aangezien in de bosgebieden op een lager detailniveau naar boomsoorten is gekeken. Voor de andere natuurtypen is alleen naar de natuurtypen gekeken en de vertaling gemaakt op basis van kengetallen. In de praktijk is de vastlegging en voorraad in bosgebieden het sterkst, wat deze keuze billijkt.

CO₂-voetafdruk bezoekers De Hoge Veluwe

De Hoge Veluwe legt niet alleen koolstof vast. Bezoekers zorgen ook voor een voetafdruk door De Hoge Veluwe te bezoeken. Er zijn methodes om deze voetafdruk te kwantificeren⁽³⁾. In de raming van de CO₂-voetafdruk houden we rekening met de volgende effecten en typen bezoekers:

- **Verblijfsgasten** die (mede) vanwege De Hoge Veluwe de regio bezoeken. Voor deze bezoekers rekenen we de netto impact van de reis mee (dus accommodatie, activiteiten etc.);
- **Dagbezoekers** die na het bezoek aan De Hoge Veluwe (eventueel met kort horecabezoek buiten het Park) weer naar huis terugkeren.

In de tabel op de volgende pagina is de raming van de CO₂-voetafdruk als gevolg van een bezoek aan De Hoge Veluwe geraamd⁽⁴⁾. Hieruit blijkt dat de totale CO₂-voetafdruk als gevolg van bezoeken aan De Hoge Veluwe circa 14.000 ton CO₂ is. Hierbij valt op te merken:

- Voor verblijfsgasten is gerekend met de netto voetafdruk (12.829 ton CO₂). Als gasten in de eigen woonomgeving reguliere activiteiten zouden ondernemen, zouden zij een voetafdruk van circa 24 kg. per dag hebben⁽⁵⁾. Een vakantie zorgt voor een hogere voetafdruk, maar alleen het verschil tussen deze hogere voetafdruk tijdens de vakantie en de reguliere voetafdruk in de eigen woonomgeving nemen we mee. Dit deel is namelijk het deel dat toe te schrijven is aan het bezoek aan De Hoge Veluwe. Als de gehele voetafdruk meegenomen zou worden, zou deze (met de ruime definitie van verblijfstoerisme zoals gehanteerd in hoofdstuk 2) ruim 35.000 ton CO₂ bedragen.
- Voor daggasten is rekening gehouden met de beschikbare gegevens over de herkomst en de vervoerswijze^(6,7). Omdat alleen de voetafdruk van het bezoek zelf is geraamd, is de voetafdruk al de netto afdruk.

De totale netto CO₂-voetafdruk (ruim 14.000 ton CO₂) is, ook met de ruime definitie van het verblijfstoerisme, kleiner dan de netto vastlegging die De Hoge Veluwe ieder jaar realiseert. Dit houdt in dat ook op dit vlak De Hoge Veluwe balans tussen economie en ecologie realiseert.

Als een minder ruime definitie van de spin-off in het verblijfstoerisme zou worden gehanteerd, zou het verschil tussen de netto vastlegging in de natuur en de belasting door bezoekers groter zijn (met minder voetafdruk door bezoekers). Daarentegen is de netto CO₂-voetafdruk hoger dan de netto vastlegging in het geval niet de netto voetafdruk, maar de gehele voetafdruk als basis wordt genomen.

Gezonde bossen, gezonde lucht

Geconcludeerd mag worden dat De Hoge Veluwe met haar grote oppervlakte aan diverse bossoorten in 2022 in staat bleek om de netto CO₂-voetafdruk van de bezoekers te compenseren. De bossen verwerkten de netto voetafdruk aan CO₂ (en meer). Op de langere termijn hebben de bossen er baat bij dat De Hoge Veluwe het als haar doel ziet om de balans meer en meer positief te laten doorwegen door de inzet op vervanging van fossiele brandstoffen door schonere energiebronnen. Duidelijk is dat de doelstelling van De Hoge Veluwe, een zo hoog mogelijk biodiversiteit, ook in bossoorten bijdraagt aan een duurzaam en gezond klimaat om in te werken en recreëren.

Verblijfgasten	
Inschatting aantal overnachtingen (schil 1 en 2)	988.000
Gemiddelde voetafdruk per overnachting	35,9 kg. CO ₂
Voetafdruk verblijfstoerisme	35.456 ton. CO ₂
Netto voetafdruk verblijfstoerisme	12.829 ton CO₂
Dagbezoekers	
Inschatting aantal dagbezoekers	224.000
Gemiddelde voetafdruk per bezoek	5,9 kg CO ₂
Netto voetafdruk dagtoerisme	1.314 ton CO₂
Totale CO₂-voetafdruk	14.143 ton CO₂

Tabel 3.2. CO₂-voetafdruk als gevolg van bezoekers aan De Hoge Veluwe

In de voetafdruk is geen aandacht besteed aan de voetafdruk van de werknemers van De Hoge Veluwe.

4 Impact op de economie

4.1. BEZOEKERS EN BESTEDINGEN

In deze paragraaf wordt inzicht gegeven in de bezoekers en bestedingen als gevolg van de aantrekkingskracht van Het Nationale Park De Hoge Veluwe. De bezoekers hebben alleen betrekking op het Park zelf, de bestedingen die ontstaan als gevolg van het Park hebben een bredere

reikwijdte. In onderstaand overzicht is opgenomen welk type bestedingen we in dit onderzoek hebben meegenomen, en op welke wijze. Op de volgende pagina is de indeling in schillen met betrekking tot het verblijfstoerisme afgebeeld.

1 Directe bestedingen De Hoge Veluwe

Dit gaat om de bestedingen ten behoeve van de exploitatie van de Stichting:

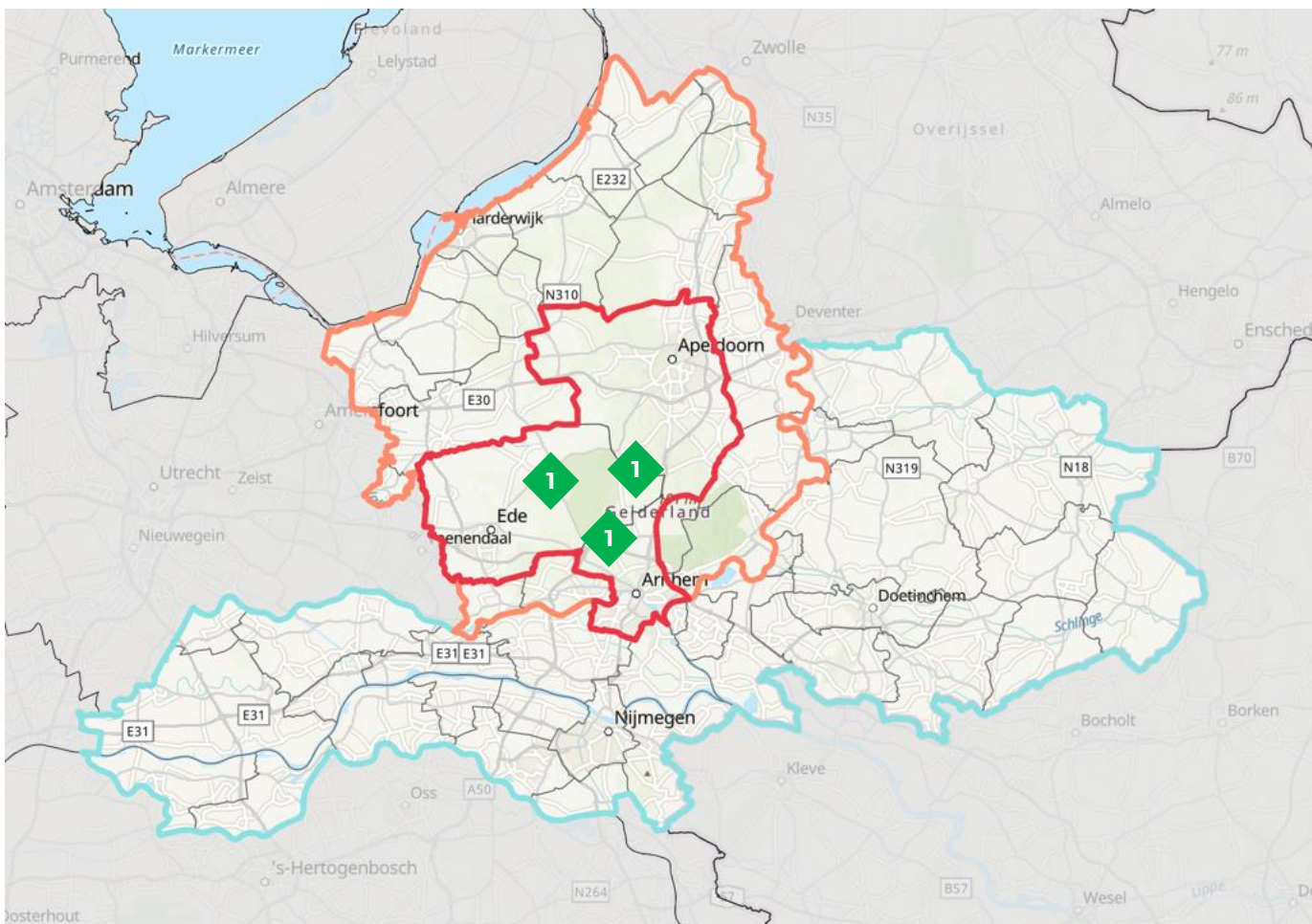
- Bestedingen aan entree
- Bestedingen aan Parkrestaurant, Parkwinkel, Foodtruck, Theekoepel Jachthuis Sint Hubertus, Theehuis Kemperberg, fietsverhuur, drukwerken, arrangementen, rondleidingen en parkeren

2 Spin-off verblijfstoerisme

- Uitgaven van verblijfsgasten in:
 1. omliggende kernen (Otterlo, Hoenderloo, Schaarsbergen);
 2. overige kernen in gemeenten Ede, Apeldoorn en Arnhem;
 3. de Veluwe en Veluwerand;
 4. andere regio's in Gelderland.
- Onderscheid naar type verblijf (hotels, vakantiewoningen, campings, groepsaccommodaties)
- Berekend op basis van het aandeel gasten/overnachtingen dat mede of speciaal voor De Hoge Veluwe naar de Veluwe komt (op basis van eerder onderzoek)

3 Spin-off dagtoerisme

- Bestedingen dagtoeristen buiten het Park, met name in de horeca
- Bestedingen in het Kröller-Müller Museum (dit kunnen ook verblijfsgasten zijn)

Figuur 4.1. Afbakening schillen spin-off dankzij bezoek aan De Hoge Veluwe

De impact van bezoekers van De Hoge Veluwe plaatsen we in het perspectief van de impact van de totale Gelderse vrijetijdseconomie. Hierbij maken we onderscheid naar vier 'schillen', conform het onderzoek over het jaar 2014. De vier schillen zijn:

- **Schil 1.** Directe omgeving van het Park: Otterlo, Hoenderloo en Schaarsbergen
- **Schil 2.** Gemeenten Ede, Apeldoorn en Arnhem
- **Schil 3.** Veluwe en Veluwerand
- **Schil 4.** Provincie Gelderland

We gaan ervan uit dat verblijfsbezoekers (mede) als gevolg van De Hoge Veluwe alleen in schil 1 en 2 terecht komen, net als in het vorige onderzoek.

In de vergelijking met de totale impact van de vrijetijdseconomie heeft een wijziging plaatsgevonden. Voor het dagtoerisme hanteren we een ruimere afbakening dan in het vorige impactonderzoek. Hiermee sluiten we aan op de definities gebruikt in de Gelderse impactmonitor recreatie en toerisme⁽¹⁾.

1. Bezoekers en bestedingen in het Park

Bezoekersaantallen terug naar pre-Covid-19-niveau

De Hoge Veluwe trok in 2022 550.000 bezoekers. Dit bezoekersaantal is vrijwel gelijk aan het gemiddelde aantal bezoekers van de afgelopen tien jaar. Het Park streeft er naar om jaarlijks ongeveer 600.000 betalende bezoekers te trekken⁽¹⁾.

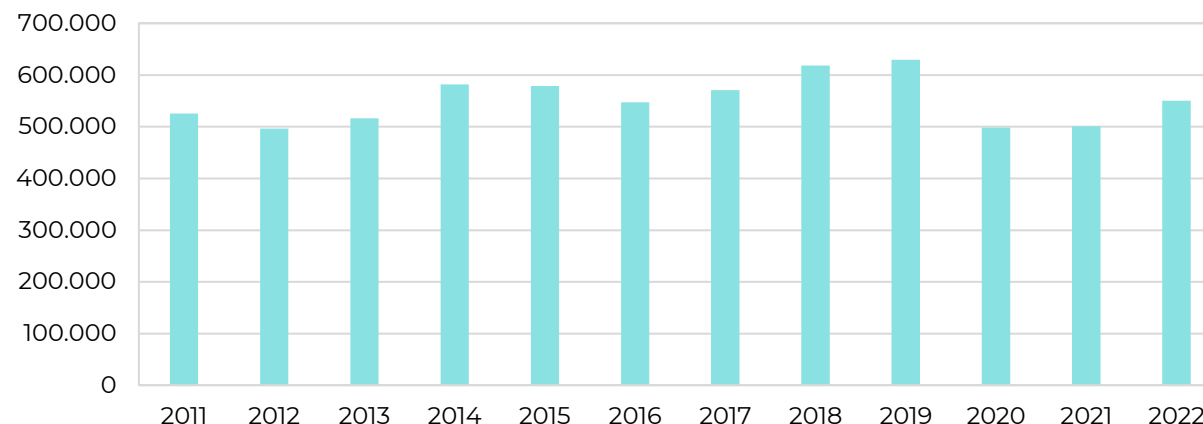
Vanwege COVID-19 daalde het bezoek in de afgelopen jaren met iets meer dan 20%, van circa 629.000 in 2019 naar bijna 500.000 bezoekers in 2020 en 2021. Deze daling is uiteraard fors, maar andere sectoren in het dagtoerisme in Nederland zagen een grotere daling van het bezoek. De Hoge Veluwe bleef voor de bezoeker een goed alternatief waar voldoende ruimte was om te recreëren. In 2022 is het herstel van het bezoekeniveau ingezet.

Bestedingen door bezoekers nemen toe

Het doel van het Park is om alle bezoekers op verantwoorde wijze van het Park te kunnen laten genieten. Uit de bezoekersinkomsten wordt het beheer van het Park voor een groot deel gefinancierd. In het Algemeen Beleidsplan 2020-2025 is als KPI voor het jaar 2025 een gemiddeld bestedings-bedrag van € 20,- (excl. BTW) per bezoeker opgenomen⁽²⁾.

Op de volgende pagina is een raming van de bestedingen door bezoekers binnen het Park opgenomen. De totale bestedingen door bezoekers (incl. BTW) waren in 2022 bijna € 11 mln., ofwel € 19,78 per bezoeker. Daarmee

Bezoekersontwikkeling Het Nationale Park De Hoge Veluwe

Figuur 4.2. Ontwikkeling aantal bezoekers De Hoge Veluwe

Type bestedingen	Omvang in 2022	Ontwikkeling 2014-2022
Entreegelden	€ 6,5 miljoen	+25%
Parkrestaurant / Park Paviljoen	€ 2,9 miljoen	+54%
Parkwinkel	€ 0,6 miljoen	+32%
Overige horecapunten en drukwerken	€ 0,4 miljoen	+67%
Parkeergelden	€ 0,3 miljoen	+22%
Fietsverhuur en arrangementen	€ 0,1 miljoen	+25%
Rondleidingen Jachthuis Sint Hubertus	€ 0,1 miljoen	+2%
Totaal	€ 10,9 miljoen	+33%

Tabel 4.1. Bestedingen door bezoekers De Hoge Veluwe

waren de bestedingen per bezoek in 2022 dus al dichtbij het niveau van het gestelde doel voor het jaar 2025.

Wat betreft de omvang en ontwikkeling van de bestedingen geldt:

- Ten opzichte van de vorige meting (over het jaar 2014) zijn de bestedingen in totaal met 33% gestegen, en per bezoeker met circa 40%. In een jaar zonder effecten van de coronapandemie zijn de bestedingen naar verwachting dus nog hoger.
- Het grootste bedrag is afkomstig van de entreegelden en was circa € 6,5 miljoen (bijna 60% van het totaal) in 2022. Het aandeel in de bestedingen is ten opzichte van de meting in 2014 licht afgenomen (toen 63%). De Hoge Veluwe is dus iets minder afhankelijk van de entreegelden geworden;
- Het Parkrestaurant zorgde afgelopen jaar voor circa € 2,9 miljoen aan bestedingen. Een groot deel van de bestedingen komt van reguliere bezoekers. In 2022 waren bovendien de uitgaven per bezoeker aanmerkelijk hoger dan voorheen. De omzetstijging is daarbij vooral te relateren aan meer verkochte producten in horeca. Ook zaalverhuur wordt relatief belangrijker. De realisatie van het Park Paviljoen draagt met andere woorden bij aan de stijging in de bezoekersbestedingen;
- De resterende bestedingen aan Parkwinkel, Foodtruck, Theekoepel Jachthuis Sint Hubertus, Theehuis de Kemperberg, fietsverhuur, e.d. brachten bij elkaar circa € 1,45 miljoen op. Deze waren 34% hoger dan in 2014.

2. Spin-off verblijfstoerisme

Om de spin-off van het verblijfstoerisme uit te drukken is het aanbodbestand van accommodaties (hotels, vakantiewoningen, groepsaccommodaties, toeristische plaatsen op campings) in de omgeving geüpdatet, en vergeleken met bezettingscijfers van het CBS. Met het Input-Outputmodel van Ginder zijn de bestedingen vervolgens geraamd naar vier categorieën:

- Logies
- Detailhandel
- Horeca
- Entree⁽¹⁾.

De spin-off van De Hoge Veluwe in deze schillen was in 2022:

- **Schil 1:** € 13,8 miljoen;
- **Schil 2:** € 45,6 miljoen.

De spin-off in schil 1 en 2 samen bedroeg in 2014 € 42,6 miljoen (excl. vervoer). De spin-off is dus met 38% gestegen ten opzichte van de vorige meting⁽²⁾. Verklaringen zijn veranderingen in het aanbod (meer vakantiewoningen en hotels), die hogere bestedingen per gast genereren dan bijvoorbeeld campings. Ook zijn de prijzen per overnachting gestegen. De spin-off op het verblijfstoerisme groeide iets harder dan de bestedingen in het Park. De spin-off is dus iets belangrijker geworden.

3. Spin-off dagtoerisme

De spin-off die ontstaat door gasten die alleen voor een dag naar De Hoge Veluwe komen bestaat uit:

- **Bestedingen in horeca in de omgeving.** Een beperkt deel van de bezoekers van De Hoge Veluwe bezoekt ook horeca in de directe omgeving. Deze spin-off is geraamd op € 3,6 miljoen;
- **Bestedingen in het Kröller-Müller Museum.** Deze spin-off als gevolg van bezoek aan het museum bedraagt € 2,7 miljoen.

De totale spin-off aan dagrecreatie van bezoekers die voor een dag naar De Hoge Veluwe komen is daarmee € 6,3 miljoen.

De spin-off op het verblijfstoerisme is bepaald aan de hand van de aandelen verblijfgasten die meerdere dagen in de omgeving van het Park verblijven en het omliggende gebied mede of speciaal om het Park te kunnen bezoeken.

We gebruiken hiervoor de percentages uit het onderzoek in 2015⁽²⁾. Uitgangspunt bij het onderzoek destijds was dat de spin-off in het verblijfstoerisme alleen terecht komt in schil 1 en 2.

	Speciaal vanwege De Hoge Veluwe	Mede vanwege De Hoge Veluwe
Directe omgeving	7%	33%
Gemeente Ede, Arnhem en Apeldoorn	2%	32%

Tabel 4.2. De Hoge Veluwe als bezoekmotief verblijfgast

Totale economische betekenis inclusief spin-off

De totale economische betekenis als gevolg van bezoekers aan De Hoge Veluwe was in 2022 circa € 76,6 miljoen. Ter vergelijking: de bestedingen waren in 2014 (exclusief vervoer) circa € 58,1 miljoen. De economische betekenis van De Hoge Veluwe nam dus toe (+32%). Dat is enerzijds door de hogere bestedingen van gasten in het Park zelf, maar ook door de toename van luxer verblijfsaanbod in de omgeving (meer vakantie-woningen en daarnaast meer hotels).

De economische betekenis zetten we af tegen de totale economische betekenis van de vrijetijdseconomie in de directe omgeving, de gemeente Ede, Apeldoorn en Arnhem, de Veluwe en Gelderland^(1,2). De totale economische betekenis op de Veluwe en Veluwerand ramen we op € 1,29 miljard, en in Gelderland op € 3,61 miljard.

Lokaal en regionaal aandeel De Hoge Veluwe is groot

Op de volgende pagina is in de tabel de economische betekenis als gevolg van bezoekers aan De Hoge Veluwe gerelateerd aan de omvang van de vrijetijdseconomie. De bestedingen dankzij De Hoge Veluwe vormen bijna de helft vormen van de vrijetijdsbestedingen in de directe omgeving. Het aandeel is dus hoog, maar wel iets gedaald ten opzichte van 2014 (53%). De daling heeft te maken met ontwikkelingen in het verblijfstoerisme (o.m. hoger luxeniveau). De directe betekenis van het Park zelf is wel gestegen, maar de economische betekenis buiten het Park groeit iets sneller. Elders in de toeristisch-recreatieve sector is te zien dat grote attracties zelf ook steeds vaker verblijf aanbieden. Ook voor De Hoge Veluwe wordt nagedacht over passende verblijfsrecreatie.

	Bestedingen 2022
Directe betekenis	€ 10,9 miljoen
Spin-off dagtoerisme	€ 6,3 miljoen
Spin-off verblijfstoerisme schil 1	€ 13,8 miljoen
Spin-off verblijfstoerisme schil 2	€ 45,6 miljoen
Totaal	€ 76,6 miljoen

Tabel 4.3. Directe economische betekenis als gevolg van bezoekers De Hoge Veluwe

Regio	Dagtoerisme	Verblijfstoerisme	Totaal
Otterlo, Hoenderloo, Schaarsbergen	€ 17,2 miljoen	€ 42,0 miljoen	€ 59,2 miljoen
Gemeenten Ede, Apeldoorn en Arnhem	€ 706,5 miljoen	€ 180,2 miljoen	€ 886,7 miljoen
Veluwe en Veluwerand	€ 900,9 miljoen	€ 394,3 miljoen	€ 1,29 miljard
Provincie Gelderland	€ 2,8 miljard	€ 800,5 miljoen	€ 3,61 miljard

Tabel 4.4. Totale directe economische betekenis toerisme en recreatie per schil

De economische betekenis van dagtoerisme is geraamd met een bredere afbakening, om aan te sluiten bij landelijke bronnen. De economische betekenis van dagtoerisme is hierdoor hoger dan in de rapportage van 2015.

In andere schillen vormen de bestedingen van de gasten van De Hoge Veluwe enkele procenten van de totale vrijetijdseconomie. Het aandeel van De Hoge Veluwe wordt kleiner naarmate de schil in omvang toeneemt. De percentages zijn lager dan in de vorige editie van het onderzoek. Dit heeft vooral te maken met een andere afbakening van het dagtoerisme. Als de afbakening van het vorige onderzoek wordt aangehouden, is de afname slechts één tot twee procentpunten.

Regio	Ec. betekenis door bezoekers De Hoge Veluwe	Omvang vrijetijdseconomie	Aandeel De Hoge Veluwe
Otterlo, Hoenderloo, Schaarsbergen	€ 28,3 miljoen	€ 59,2 miljoen	48%
Gemeenten Ede, Apeldoorn en Arnhem	€ 75,3 miljoen	€ 886,7 miljoen	8%
Veluwe en Veluwerand	€ 76,6 miljoen	€ 1,29 miljard	6%
Provincie Gelderland	€ 76,6 miljoen	€ 3,61 miljard	2%

Tabel 4.5. Aandeel economische betekenis De Hoge Veluwe in vrijetijdseconomie

In voorliggend onderzoek is een iets bredere definitie van dagtoerisme gehanteerd dat in het onderzoek over het jaar 2014. Dit zorgt ervoor dat het aandeel van gasten van De Hoge Veluwe in de totale economische betekenis in de tweede, derde en vierde schil iets lager is. Als we de methode uit 2014 handhaven komen de aandelen in de tweede, derde en vierde schil uit op 21%, 11% en 7%.

4.2. TOEGEVOEGDE WAARDE EN WERKGELEGENHEID

Toegevoegde waarde ook in omgeving groot

Met het Ginder Input-Outputmodel is ook de toegevoegde waarde van De Hoge Veluwe geraamd.

De toegevoegde waarde van de bestedingen (van circa € 76 miljoen) bedraagt circa € 50 miljoen, waarvan het grootste deel toegeschreven kan worden aan de spin-off op de omgeving. De toegevoegde waarde is relatief hoog omdat er sprake is van een groot aandeel logies- en entreegelden, waar relatief weinig inkoop voor nodig is en dus veel toegevoegde waarde ontstaat. Hoe hoger de toegevoegde waarde is, hoe hoger de werkgelegenheid.

Totale werkgelegenheid bijna 1.400 banen

Bij Het Nationale Park De Hoge Veluwe werkten in 2022 in totaal 140 mensen. Dit is dus de directe werkgelegenheid. Ongeveer 30% van de banen was in de horeca, het overige deel in het Park⁽¹⁾. De eigen werkgelegenheid van het Park is hoger dan tijdens het vorige onderzoek, toen de horeca nog uitbesteed was. In de afgelopen jaren was de werkgelegenheid stabiel. 89 medewerkers hebben een contract voor onbepaalde tijd, de overige werknemers voor bepaalde tijd. Het ziekteverzuim van het Park is doorgaans laag. Het kortdurend verzuim in het Park is in 2022 slechts 1,39%, terwijl het verzuim in de horeca ook laag was met 2,19%⁽²⁾. In het afgelopen jaar bedroeg het totale verzuim voor het Park 5,15% en dat is lager dan het landelijk gemiddelde van 5,6%⁽³⁾.

De bestedingen in het Park leveren ook nog indirecte werkgelegenheid op. Deze is door Ginder geraamd op 30 FTE, ofwel 45-50 banen.

Door de spin-off buiten het Park (in het verblijfs- en dagtoerisme) ontstaan ook banen. In totaal is circa 700 FTE, ofwel bijna 1.200 banen, toe tet schrijven aan gasten die (mede) vanwege De Hoge Veluwe een bezoek aan de regio brengen. Opgeteld leveren de bezoekers aan De Hoge Veluwe dus bijna 1.400 banen op.

	Toegevoegde waarde
De Hoge Veluwe	€ 7,3 miljoen
Spin-off op de omgeving	€ 42,9 miljoen
Totaal	€ 50,2 miljoen

Tabel 4.6. Toegevoegde waarde

Sector	Directe werkgelegenheid	Indirecte werkgelegenheid	Totaal
De Hoge Veluwe	140	50	190
Bij andere (toeristisch-recreatieve) bedrijven	963	226	1.189
Totaal	1.103	276	1.379

Tabel 4.7. Werkgelegenheid (in aantallen banen)

4.3. BREDERE ECONOMISCHE WAARDE

De bezoekers aan Het Nationale Park De Hoge Veluwe hebben een directe en indirecte impact op de regionale economie. Ook op andere wijze ontstaan economische effecten naar aanleiding van het bezoek aan het Park.

Toeristenbelasting verruimt gemeentelijke financiën

De spin-off dankzij bezoek aan De Hoge Veluwe vertaalt zich onder meer in inkomsten voor de gemeentelijke financiën in Ede, Arnhem en Apeldoorn, in de vorm van toeristenbelasting.

Deze opbrengsten zijn geraamd aan de hand van de verordeningen van de toeristenbelasting van deze gemeenten en de verschillende tarieven⁽¹⁾. De spin-off bedraagt, gegeven het aantal overnachtingen dat door De Hoge Veluwe ontstaat, in totaal circa € 1,4 miljoen op jaarbasis.

Gemeente	Raming inkomsten
Arnhem	€ 407.000,-
Ede	€ 422.000,-
Apeldoorn	€ 560.000,-
Totaal	€ 1.389.000,-

Tabel 4.8. Raming inkomsten toeristenbelasting omliggende gemeenten

Effect natuur op huizenprijzen en OZB positief

In diverse onderzoeken is aandacht besteed aan het effect van de

aanwezigheid van (aantrekkelijke) natuur en groen op de huizenprijzen, ook in Nederlandse context:

- › In deze onderzoeken is statistisch bewijs geleverd dat landschapskwaliteiten een positief effect hebben op de huizenprijzen^(2,3,4). De gerapporteerde effecten zijn 3% tot 15% waardevermeerdering van de huizenprijzen.
- › In een onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen is bewijs geleverd voor de relatie tussen de afstand tot een aantrekkelijk natuurgebied en de huizenprijs. Nederlandse huizeigenaren betalen tot op 7 kilometer van een aantrekkelijk natuurgebied een hogere prijs (in plaats van circa 3 kilometer, zoals in andere onderzoeken). Binnen 500 meter van het natuurgebied is het prijseffect het grootst, met circa 16% waardevermeerdering. Met een grotere afstand neemt het prijseffect af, tot circa 1-2% voor huizen op 6-7 kilometer afstand⁽⁵⁾. Inwoners van de omliggende dorpen met een eigen huis profiteren van de aanwezigheid van aantrekkelijke natuur. Hogere huizenprijzen hebben ook een hogere OZB-waarde tot gevolg en dus meer inkomsten voor de gemeente.
- › Het effect van toerisme op de huizenprijzen is ook onderzocht. In internationale context is bewijs geleverd voor het stuwende effect op de huizenprijzen^(6,7). In sommige gebieden gaat meer toerisme gepaard met de omzetting van reguliere woningen naar toeristische verhuur. In Nederland is de conclusie tot op heden dat toerisme alleen in sommige steden en kustplaatsen enig effect heeft. De schaarste aan woningen is nog steeds de belangrijkste verklarende factor voor de stijging van de huizenprijzen⁽⁸⁾.

5 Impact op de samenleving

5.1. TOERISTISCH-RECREATIEVE DRUK

In 2022 ontving Het Nationale Park de Hoge Veluwe circa 550.000 bezoekers. Vóór de uitbraak van de coronapandemie was dit aantal hoger, met bijna 630.000 bezoekers (in 2019). Ieder bezoek legt beslag op de ruimte, zowel in het Park als daarbuiten. Het is de missie van het Park om het bezoek aan De Hoge Veluwe op verantwoorde wijze te faciliteren. Met zonering wordt getracht om de impact op de natuurlijke kwaliteiten zo veel mogelijk te beperken. Als KPI hanteert De Hoge Veluwe daarom het sturen op 600.000 betalende bezoekers⁽¹⁾.

Hoe druk is het in Het Nationale Park De Hoge Veluwe?

Natuurgebieden met elkaar vergelijken op toeristisch-recreatieve druk is gezien de vele verschillen geen eenvoudige opgave. Hierbij gelden diverse nuances:

- Ieder gebied heeft specifieke kenmerken en deze beïnvloeden de druk die een gebied aan kan. Moerassen, vochtige bossen en vochtige heidegebieden zijn minder goed toegankelijk voor bezoekers dan bijvoorbeeld graslanden, droge heidegebieden en droge of cultuurhistorische bossen. Bovendien zijn bepaalde typen gebieden kwetsbaarder dan andere typen gebieden, waardoor er sneller impact is. Andersom spelen goed begaanbare wegen en paden ook een grote rol in het aantal personen die een gebied bezoeken.
- Ook het oppervlak van een gebied speelt een rol. Nationale parken in bijvoorbeeld de Verenigde Staten zijn vergeleken met nationale parken in Nederland zeer grootschalig en geregeld in dunner bevolkte gebieden, waardoor grote delen van het gebied sowieso niet of nauwelijks bezocht worden. In Nederland is de bevolkingsdichtheid hoog en zijn de nationale parken vaak kleiner, waardoor actief werken aan zonering noodzaak is. De Hoge Veluwe werkt hier actief aan.
- Ook het heffen van entree en de gemiddelde verblijfsduur beïnvloeden de vergelijking. De Hoge Veluwe is één van de weinige nationale parken in Europa dat met entreetickets werkt. Op andere plaatsen, ook in Nederland, is betaald parkeren wel in opkomst, als

Steeds meer destiniemetingorganisaties (DMO's) en natuurbeheerorganisaties brengen de drukte door bezoekers in kaart. Dit om goed te kunnen sturen op de drukte en, waar mogelijk, spreiding (in tijd en ruimte) te bevorderen.

In 2020 is voor de provincie Gelderland een rapport geschreven over waardevol toerisme⁽²⁾. Eén van de onderdelen van dit rapport was een kwantificering van de toeristisch-recreatieve druk. Hierbij waren de indicatoren:

- **Bezoekintensiteit:** het aantal bezoekers of overnachtingen per dag
- **Bezoekdichtheid:** het aantal bezoekers of overnachtingen per dag per km²

Een hoge dichtheid geeft aan dat er relatief veel bezoekers zijn in verhouding tot de omvang van het gebied. Een hoge intensiteit geeft aan dat het aantal bezoekers hoog is in vergelijking met het aantal inwoners. Dit kan aan het gevoel bijdragen dat de eigen leefomgeving niet meer van de inwoners is.

alternatieve vorm van beprijzen. Beprijzing is een manier om het aantal bezoekers te beperken, maar vaak zorgt het er ook voor dat bezoekers langer op een plek blijven. Ook in het geval van De Hoge Veluwe is hier sprake van: bezoekers blijven gemiddeld 4 uur in het Park, terwijl bezoekers aan Nationaal Park Veluwezoom vaak veel korter verblijven (gemiddeld 45 minuten).

Duidelijk gesteld moet worden dat in dit onderzoek niet gekeken is naar de relatie tussen bezoekersaantallen en voorkomende waarden. Toch kan het informatief zijn om globaal een vergelijking tussen verschillende gebieden in binnen- en buitenland te maken:

- ▶ Nationaal Park Veluwezoom trekt op jaarbasis ongeveer 2 miljoen bezoekers Het Nationale Park De Hoge Veluwe trok afgelopen jaar ongeveer 550.000 bezoekers. Qua omvang zijn beide nationale parken goed met elkaar te vergelijken (circa 5.100 ha. versus 5.400 ha.). Op het eerste oog is de bezoekersdensiteit op De Hoge Veluwe daarmee lager dan in Nationaal Park Veluwezoom. Bezoekers blijven (zoals eerder gesteld) aanmerkelijk langer bij De Hoge Veluwe dan in Nationaal Park Veluwezoom, waardoor de feitelijke druk in de gebieden in dat opzicht vergelijkbaar is. Als kanttekening geldt wel dat veel bezoekers van De Hoge Veluwe ook naar het Kröller-Müller Museum gaan, waardoor zij een deel van de tijd op dezelfde plek (en deels binnen) blijven, en dus niet in de kwetsbare natuurgebieden zijn.
- ▶ Er zijn in binnen- en buitenland enkele natuurgebieden waarvoor bezoekers een entreprijs moeten betalen. Voorbeelden zijn onder meer Plitvice Lakes National Park in Kroatië, de Amsterdamse Waterleidingduinen en Natuurpark het Zwin in België. De gebieden verschillen sterk van elkaar en van De Hoge Veluwe:

- Plitvice Lakes National Park is zeer omvangrijk (bijna 30.000 hectare), maar de bezoekers zijn wel sterk geconcentreerd in een klein deel van het park (namelijk op circa 300 hectare)⁽¹⁾. De bezoekersdichtheid is daarmee lager op totaalniveau, maar aanmerkelijk hoger op lokaal niveau.
- Natuurpark het Zwin is geen nationaal park maar een kleinschalig natuurpark. Qua beprijzing is het wel goed vergelijkbaar met De Hoge Veluwe. Het park trekt het laagste aantal absolute bezoekers (circa 115.000 per jaar), maar relatief gezien een hogere bezoekersdichtheid (148, De Hoge Veluwe 28). Het Park is echter ook kleiner, waardoor de gemiddelde bezoekduur lager is.
- De toegangsprijs voor een bezoek aan de Amsterdamse Waterleidingduinen is lager dan bij De Hoge Veluwe, een dagkaart voor bezoek is € 1,50, exclusief parkeren⁽²⁾. Het aantal bezoekers per jaar is circa 1 miljoen, en het gebied heeft een omvang van 3.400 hectare. De bezoekersdichtheid is daarmee hoger dan bij De Hoge Veluwe.
- ▶ In binnen- en buitenland zijn ook diverse nationale parken die gratis te bezoeken zijn. Vaak trekken deze gebieden meer bezoekers en is ook het aantal bezoekers per dag per km² hoger (en soms aanmerkelijk hoger). In de tabel op de volgende pagina zijn ter indicatie enkele voorbeelden opgenomen.

De Hoge Veluwe zet binnen de grenzen van het Park sterk in op zonering. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen rustige, matig drukke en drukke gebieden⁽³⁾. De rustige gebieden beslaan 80-85% van het oppervlak van het Park. Met zonering en beprijzing streeft De Hoge Veluwe naar een bezoekersaantal dat past bij de ecologische opgaven waar het Park voor staat. Hierdoor is er meer controle over de toeristisch-recreatieve druk dan in diverse andere gebieden, maar er gelden enkele nuances.

		Aantal bezoekers	Gepubliceerde entreprijs	Omvang (in hectaren)	Bezoekdichtheid
Natuurgebieden/Nationale Parken met toegangkaart					
Het Nationale Park De Hoge Veluwe	Nederland	550.196	€ 12,30	5.400	28
Plitvice Lakes National Park	Kroatië	1.771.523	Variabel, € 10,- tot € 39,80	29.842	16
Het Zwin Natuurpark	België	115.000	€ 12,-	213 ^a	148
Amsterdamse Waterleidingduinen	Nederland	1.000.000	€ 1,50	3.400	81
Natuurgebieden/Nationale Parken zonder toegangkaart					
Nationalpark Schwarzwald	Duitsland	800.000	Gratis	10.062	22
Nationalpark Sächsische Schweiz	Duitsland	3.500.000	Gratis	9.350	103
Nationalpark Eifel	Duitsland	1.100.000	Gratis	10.770	28
Nationaal Park de Sallandse Heuvelrug	Nederland	2.575.000 ^b	Gratis	3.500	202
Nationaal Park Veluwezoom	Nederland	2.000.000	Gratis	5.100	107
Nationaal Park Nieuw Land	Nederland	900.000	Gratis	28.903	34 ^c
Calanques National Natural Park	Frankrijk	1.700.000	Gratis	8.500 ^d	55

Tabel 5.1. Toeristisch-recreatieve druk natuur- en recreatiegebieden

In de bronnenlijst is meer informatie over de herkomst van de bezoekcijfers opgenomen. Er is naar gestreefd zo veel mogelijk vergelijkbare bezoekcijfers op te nemen, ofwel gegevens over dezelfde jaren. Wegens beschikbaarheid van gegevens was dit niet altijd mogelijk. Bovendien zijn de toegepaste methoden in betreffende publicaties om de bezoekcijfers vast te stellen sterk verschillend en is bij het bepalen van de bezoekersdensiteit geen rekening gehouden met de gemiddelde verblijfsduur. De cijfers dienen dus heel genuanceerd geïnterpreteerd te worden. Overige opmerkingen:

^a Betreft de situatie vóór de uitbreiding met 120 hectare in 2019.

^b De bron, een onderzoek naar de bezoekers in natuur- en recreatiegebieden van NBTC-NIPO Research, heeft alleen betrekking op Nederlandse bezoekers. In 2019 was het aandeel buitenlandse gasten in het verblijfstoerisme bijna 20% (461.000 gasten). Het gerapporteerde aantal bezoeken door NBTC-NIPO Research is daarom verhoogd met 200.000.

^c Bij de berekening van de bezoekdichtheid is het water dat deel uitmaakt van het Nationaal Park buiten beschouwing gelaten. Ongeveer 75% van de totale oppervlakte betreft water.

^d Het aantal hectare heeft alleen betrekking op het deel van het Nationaal Park dat land betreft. Het park bestaat ook uit een maritiem deel dat vele malen de omvang van het deel op land betreft.

Hoe druk is het door Het Nationale Park De Hoge Veluwe?

Als bezoekers eenmaal de toegangspoorten van De Hoge Veluwe zijn gepasseerd, zijn zij op het terrein van het Park en dus uit de openbare ruimte. Inwoners van de kernen waar de toegangspoorten tot De Hoge Veluwe gevestigd zijn (Otterlo, Hoenderloo en Schaarsbergen), merken uiteraard wel de toeristisch-recreatieve druk die ontstaat bij aankomst en vertrek van de bezoekers. Enkele aspecten maken het lastig om de situatie van De Hoge Veluwe met andere gebieden te vergelijken:

- In Nederland zijn meer gebieden die een grote aantrekkingskracht hebben op (internationale) toeristen en recreanten. Een dergelijke vergelijking is nooit helemaal zuiver. In de kernen rondom De Hoge Veluwe is namelijk ook veel verblijfstoerisme, terwijl andere trekkers juist veel bezoekers voor relatief korte duur ontvangen (denk aan bijvoorbeeld De Zaanse Schans, Giethoorn, Kinderdijk).
- Bij sommige toeristische trekkers lopen de bezoekers midden in de woonomgeving van de inwoners, op andere plekken zijn de bezoekers, na aankomst, minder in aanraking met de lokale inwoner. Bij De Hoge Veluwe is sprake van het tweede.
- De beleving van drukte is voor iedere inwoner anders. Vaak hangt die beleving samen met bepaalde typen overlast (zoals afval, geluid, parkeer- en verkeersproblemen) die het dagelijks leven van de inwoner raken. Het gedrag van de bezoeker en de manier waarop bezoekers-stromen zijn georganiseerd beïnvloeden hoe de inwoner op drukte reageert.
- Diverse inwoners maken ook zelf gebruik van het Park. Zij zijn dus naast inwoners die (soms) drukte ervaren ook gebruikers van het Park.

Op regionaal niveau is onlangs vastgesteld dat 27% van de inwoners op de Veluwe vindt dat er te veel of zelfs veel te veel bezoekers naar de Veluwe komen⁽¹⁾. 50% van de respondenten gaf aan dat het door recreatie en toerisme te druk wordt.

Otterlo, Hoenderloo en Schaarsbergen zijn kleinschalig. Hier wonen respectievelijk 2.260, 1.495 en 250 mensen⁽¹⁾, relatief bescheiden aantallen. Toerisme en recreatie is belangrijk in deze kernen, en De Hoge Veluwe heeft hier een belangrijke trekkersrol in. In Nederland zijn meer gebieden die een grote aantrekkingskracht hebben op (internationale) toeristen en recreanten. Een dergelijke vergelijking is (zoals gesteld) nooit helemaal zuiver te maken, maar de bezoekersintensiteit per gebied geeft wel een indicatie van de relatieve drukte. Op de volgende pagina is een tabel opgenomen die hierin inzicht verschaft:

- ▶ De bezoekersintensiteit van De Hoge Veluwe is 137 bezoekers per inwoner. Op de Veluwe was in 2019 het aantal overnachtingen per inwoner ongeveer 17⁽²⁾. Dat is een andere grootte (die qua omvang ook wordt beïnvloed door inwoners in grotere steden als Apeldoorn en Ede), maar het geeft wel het gevoel dat De Hoge Veluwe een trekker is die relatief veel bezoekers richting enkele kleine kernen trekt.
- ▶ In vergelijking met andere gebieden is het aantal bezoekers per inwoner aan De Hoge Veluwe relatief laag. Inwoners nabij toeristentrekkers als Giethoorn, Kinderdijk en de Zaanse Schans hebben niet alleen te maken met een hoger aantal bezoekers in absolute zin, maar ook met een hoger aantal bezoekers in relatieve zin. Ook grote attractieparken trekken doorgaans veel bezoekers en zorgen daarmee voor druk op de omgeving.

Al met al is het aantal bezoekers aan De Hoge Veluwe in relatie tot het aantal inwoners relatief hoog, wat bij inwoners voor een gevoel van drukte kan zorgen. De ervaren drukte in een gebied staat of valt vaak met het gedrag van een bezoeker en de organisatie in/inrichting van een gebied.

	Aantal inwoners	Aantal bezoekers	Bezoekintensiteit
Zaanse Schans	410	2.500.000	6.098
Kinderdijk	805	1.000.000	1.242
Giethoorn	1.210	1.000.000	826
Bourtange	415	200.000	482
Het Nationale Park De Hoge Veluwe	4.005	550.196	137

Tabel 5.2. Bezoekintensiteit trekkers toerisme en recreatie

In de bronnenlijst is meer informatie over de herkomst van de bezoekcijfers opgenomen^(3,4,5,6). Er is naar gestreefd de cijfers zo goed mogelijk vergelijkbaar te maken, maar door het gebruik van diverse methoden is geen volledige vergelijkbaarheid mogelijk. De cijfers in de tabel zijn daarmee indicatief. Er zijn geen exacte gegevens bekend over overige bezoekers aan Otterlo, Hoenderloo en Schaarsbergen die geen bezoek brengen aan Het Nationale Park de Hoge Veluwe. Hierdoor zijn de cijfers voor De Hoge Veluwe een onderschatting. Voor Giethoorn is het inwonertal van de buurt Giethoorn-Zuid aangehouden, waar de bezoeken aan Giethoorn plaatsvinden.

5.2. BIJDRAGE AAN VOORZIENINGENNIVEAU

Veluwe al jaren sterkste merk in Nederland

De Hoge Veluwe heeft ook op andere manieren impact op de samenleving. Het levert – direct en indirect – een bijdrage aan het voorzieningenniveau van de inwoners van de kernen rondom het Park. De Veluwe is onder Nederlanders al jarenlang de sterkste streek als het gaat om toerisme en recreatie, zelfs nog voor Zuid-Limburg en de Waddeneilanden⁽¹⁾. Het is ook het meest gewaardeerde merk van Nederland. Op de Veluwe is De Hoge Veluwe het derde *ingredient brand*, achter Burgers' Zoo en de Apenheul⁽²⁾. Dit maakt dat veel toeristen graag in het gebied verblijven en grote ketens in het verblijfstoerisme zich graag in het gebied vestigen. Eerder stelden we al vast dat De Hoge Veluwe eraan bijdraagt – en voor een deel zelfs de specifieke reden is – dat gasten in de omgeving willen verblijven. Ketens als Roompot, Landal en EuroParcs (met meerdere parken) spelen hierop in en zijn in de omliggende kernen aanwezig.

Dit zorgt voor een compleet samengesteld toeristisch-recreatief product. De natuur die in overvloed aanwezig is (met De Hoge Veluwe als belangrijke exponent), wordt aangevuld met allerlei accommodaties. Niet alleen om verblijfs gasten te ontvangen, maar ook voor activiteiten overdag. Juist daar zit de meerwaarde voor de inwoners van de dorpen en kernen rondom De Hoge Veluwe.

Sterk toeristisch-recreatief product leidt tot meer voorzieningen voor inwoners

In gebieden met een minder sterk toeristisch product is de gemeente vaak verantwoordelijk voor voorzieningen als een zwembad of een cultureel centrum. In de afgelopen jaren verdwijnen juist steeds meer van deze voorzieningen. De aanwezigheid van grote verblijfsaanbieders zorgt ervoor dat inwoners van de kernen rondom het Park beschikken over voorzieningen als een zwembad (voor zwemlessen en recreatief zwemmen), wellness, indoor en outdoor activiteiten voor groepen, bootcamp, speeltuinen en belevingspaden.

Toerisme en recreatie is een samengesteld product

De kwaliteiten van de omgeving, de beschikbaarheid van accommodaties (voor verblijf én dagrecreatie) en de organisatiekracht samen bepalen de kracht van het samengestelde toeristisch-recreatief product. Dit product is zo sterk als de zwakste schakel.

Ook qua dagelijkse detailhandel en horeca is het voorzieningenniveau relatief hoog⁽¹⁾. Omgerekend per 1.000 inwoners heeft zowel Otterlo als Hoenderloo een hoog aantal horecameters. In het geval van Hoenderloo bedraagt het aanbod zelfs het zevenvoudige van het landelijk gemiddelde van kernen met 1.500 tot 2.000 inwoners. Wat betreft de dagelijkse detailhandel is in Hoenderloo een effect zichtbaar. In Otterlo is het aantal vierkante meters vergelijkbaar met het landelijk gemiddelde. In deze cijfers worden vaak de vierkante meters bij vakantieparken niet meegeteld. Zeker de horeca van deze bedrijven is vaak ook toegankelijk voor lokale inwoners. Het verschil met het gemiddelde is in de praktijk dus nog groter.

Woonplaats	Inwoners	Aantal m ² WVO dagelijkse detailhandel (per 1.000 inwoners)	Aantal m ² WVO horeca (per 1.000 inwoners)
Otterlo	2.260	252	575
Hoenderloo	1.495	490	1.840
Gemiddelde van Nederland	1.500-2.000	171	242
	2.000-2.500	256	293
	2.500-3.000	292	237

Tabel 5.3. Benchmark voorzieningenniveau Otterlo, Hoenderloo en kernen Nederland

De gegevens over vierkante meters horeca en dagelijkse detailhandel zijn van Locatus. In de afbakening van Locatus is doorgaans geen horeca en dagelijkse detailhandel op vakantieparken en campings meegenomen. Rondom De Hoge Veluwe zijn diverse parken die dergelijke voorzieningen bieden.

Deze extra voorzieningen zijn niet volledig aan De Hoge Veluwe toe te schrijven, maar wel voor een belangrijk deel. Het Park is namelijk zeer belangrijk voor het samengestelde toeristisch-recreatieve product. In het samengestelde toeristisch-recreatieve product is het totaalproduct net zo sterk als de zwakste schakel.

Leefbaarheid in kernen zeer goed tot uitstekend ingeschat

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft voor heel Nederland de leefbaarheid ingeschat, met de Leefbaarometer⁽²⁾. Dit doet men op basis van kenmerken van de woonomgeving, zoals type voorzieningen, lokale geluidsbelasting en onveiligheid. Daarmee geeft de Leefbaarometer een indruk van de leefbaarheid en hoe deze zich ontwikkelt. Hoenderloo en Schaarsbergen krijgen hierin de hoogst mogelijke beoordeling (uitstekend), voor Otterlo wordt de leefbaarheid zeer goed ingeschaald. Niet alle factoren die de leefbaarheid beïnvloeden zijn beschikbaar voor de beoordeling. Overlast door toerisme is bijvoorbeeld geen indicator, en zou effect kunnen hebben in de regio. Wel zijn factoren die met overlast door toerisme samenhangen, zoals parkeerdruk en verkeersveiligheid, opgenomen.

5.3. ONDERZOEK EN WETENSCHAP

Kennis en onderzoek is een belangrijke pijler voor De Hoge Veluwe. Het uitvoeren van onderzoek en monitoring is één van de vijf thema's waar het Parkbeleid zich op richt⁽¹⁾. Het onderzoeksprogramma houdt zich bezig met drie thema's: ecologie, erfgoed en bezoekers (economie). Onderzoeken richten zich met name op praktische onderzoeksvragen, waarbij ook vaak studenten een rol spelen.

Veel én langlopende onderzoeksprojecten bij De Hoge Veluwe

De Hoge Veluwe werkt met diverse instellingen samen op het vlak van onderzoek. Instellingen waarmee wordt samengewerkt zijn onder meer Wageningen University, Radboud Universiteit Nijmegen, Universiteit Utrecht, Rijksuniversiteit Groningen, de Vlinderstichting, de Unie van Bosgroepen, Stichting Bargerveen en de Hogeschool Van Hall Larenstein. Ook met buitenlandse universiteiten wordt af en toe samengewerkt. Naast kennis die structureel nodig is voor het natuurbeheer om aan de doelstelling van het Park te voldoen, vragen externe ontwikkelingen ook om kennis.

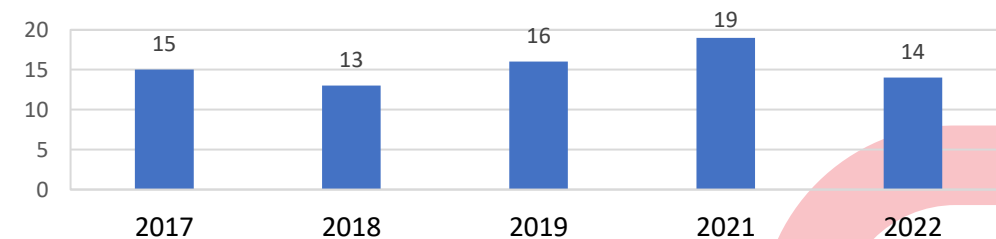
Er zijn vele factoren die van invloed zijn op de kwaliteit van de biodiversiteit, deze factoren kunnen veranderen in de tijd. Hierdoor kan het noodzakelijk zijn het beheer aan te passen. Onderzoek naar bovenstaande punten is noodzakelijk om de hoge biodiversiteit in het Park te behouden. Onderzoek op basis van erfgoed varieert van de biografieën van het echtpaar Kröller-Müller tot de lagen in het landschap. Deze onderzoeken richten zich vaak op de verhalen die het Park hebben gemaakt tot wat het nu is. Op de volgende pagina zijn een aantal

wetenschappelijke projecten uitgelicht. In 2022 werd gewerkt aan ruim 30 onderzoeken, waarbij in het geval van enkele onderzoeken sprake is van een looptijd van meerdere decennia⁽²⁾.

Park speelt actieve rol in kennisdeling

Het Park heeft de ambitie om kennis en ervaring over natuur- en landschapsbeheer te delen. Dit hoort ook bij de wetenschappelijke verantwoordelijkheid die het Park heeft. Het Park geeft bijvoorbeeld opdracht om verschillende onderzoeken uit te voeren en te publiceren. Ook organiseert het Park verschillende symposia ten behoeve van kennisdeling. In 2021 was het onderwerp het toedienen van steenmeel als herstelbeheer, in 2022 ging het over bossenbeleid en in 2023 was het thema integraal landschapsbeheer.

De onderzoekers die op het grondgebied van De Hoge Veluwe actief zijn publiceren regelmatig. In de onderstaande figuur is het aantal publicaties van de afgelopen jaren opgenomen. Het gaat hierbij om een mix van wetenschappelijke publicaties, meer populaire publicaties in vakbladen en afstudeeropdrachten

Figuur 5.1. Aantal publicaties in de jaren 2017-2022

Noot: er heeft over het jaar 2020 geen verslaglegging plaatsgevonden in verband met COVID-19. Derhalve zijn er voor dat jaar geen gegevens in de tabel opgenomen.

1 Steenmeelgebruik

Eén van de grootste onderzoeksprojecten van de afgelopen jaren gaat over de effecten van steenmeel op het heidelandschap. Dit is een project wat ontstaan is in het Park vanuit praktijkobservaties. Het heidelandschap wordt aangetast door verzuring onder invloed van stikstofdepositie. Onderzocht wordt of steenmeel een tijdelijke oplossing is voor de verzuring en verarming van de bodem. Vanuit dit project zijn binnen het Park en daarbuiten verschillende vervolg projecten en onderzoeken opgestart⁽¹⁾.

2 Snapshot project

Dit is een gezamenlijk project met de Wageningen University⁽²⁾, waarin burgerwetenschappers een bijdrage leveren aan onderzoek naar het gedrag van wilde dieren. Het park heeft een netwerk van 70 cameravallen. Het park heeft de hulp ingeroepen van burgerwetenschappers om de enorme hoeveelheid foto's te beoordelen. In augustus 2021 waren al ruim 3,3 miljoen foto's beoordeeld door ruim 14.000 burgers, in een periode van circa 3 jaar. Het was voor het eerst dat een Europees nationaal park op zo'n grote schaal burgerwetenschappers inzette en het heeft een grote bijdrage geleverd aan het vergroten van kennis over het gedrag van grote hoefdieren in het Park. Dit project is ook beloond met een nominatie voor de European Excellence Award in de categorie 'Science & Education'⁽³⁾.

3 Koolmeesonderzoek

Het Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO) doet sinds 1955 onderzoek naar de broedbiologie van de koolmees⁽⁴⁾. In vier bosgebieden in Nederland, waaronder De Hoge Veluwe, wordt de koolmezenpopulatie nauwkeurig bijgehouden en wordt de beukennotenindex bepaald. Daarnaast levert dit onderzoek ook data voor onderzoek naar de effecten van klimaatverandering⁽⁵⁾. Dit is het langstlopende ecologische onderzoek ter wereld.

5.4. ONDERWIJS

Het Park organiseert verschillende activiteiten op het gebied van onderwijs en educatie. Dit sluit aan op de beleidsdoelen van het Park. In de periode 2020-2025 wil het Park meer aandacht hebben voor educatie⁽¹⁾.

Stimuleren van bezoek scholen

In Tabel 5.4. zijn de bezoekersaantallen voor de verschillende typen onderwijs weergegeven. Het aantal bezoekers vanuit het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs zijn het grootst. Eén van de KPI's uit het beleidsplan is dat het aantal basisschoolleerlingen groeit naar 20.000 per jaar⁽²⁾. Het aantal geregistreerde basisschoolbezoekers in 2022 kwam uit op ruim 9.000. Dat is lager dan de KPI, wat te wijten is aan de naweeën van de coronapandemie. Veel scholen durfden in 2022 nog geen bezoek af te leggen of hadden achterstanden in het curriculum weg te werken. Ruim 10.000 scholieren uit het voortgezet onderwijs bezochten in 2022 De Hoge Veluwe. Het totale aantal bezoekers (ruim 21.000) is nog duidelijk onder het niveau van vóór de Covid-19-crisis.

Het Park stimuleert het scholenbezoek door bezoek voor basisscholen gratis te maken en door de lespakketten gratis of tegen beperkte tarieven aan te bieden. Dit sluit aan op de wens van Helene Kröller-Müller, die de bevolking kennis wilde laten maken met natuur, kunst en cultuur.

Type onderwijs	Aantal bezoekers in 2022
Basisonderwijs	9.138
Voortgezet onderwijs	10.555
MBO/HBO/WO+	1.560
Totaal	21.253

Tabel 5.4. Bezoekerscijfers 2022 uitgesplitst per type onderwijs

	Lokaal (gem. Apeldoorn/Arnhem/Ede)	Regionaal (prov. Gelderland/Utrecht)	Nationaal (alles buiten regionaal)	Overig (o.m. internationaal)
Basisonderwijs	120	24	98	1
Voortgezet onderwijs	16	19	83	32
MBO/HBO/WO+	10	-	11	11
Totaal	146	43	192	44

Tabel 5.5. Herkomst van de schoolbezoekers in 2022

In Tabel 5.5. is de herkomst van de schoolgroepen weergegeven. Ruim een derde van de groepen komt uit de buurt, maar ook een heel groot deel is afkomstig uit andere provincies dan Gelderland en Utrecht (45%). Dit laat zien dat het Park ook een belangrijke functie heeft voor educatie op nationaal niveau.

Park organiseert ook andere educatieve activiteiten

Het Park organiseert verschillende activiteiten met een educatief karakter. Zo werden afgelopen februari de Erfgoedweken georganiseerd, waarin educatieve activiteiten rondom erfgoed georganiseerd werden. Daarnaast heeft het Park in 2019 meegedaan met het Junior Rangers programma van IVN. Daar deden toen 100 kinderen tussen de 12 en 18 jaar aan mee. Het Park doet hier nu niet meer aan mee, andere Nationale Parken in Nederland wel⁽¹⁾.

Ook voor volwassenen worden educatieve activiteiten georganiseerd, zoals excursies met natuurgidsen of tentoonstellingen in het Museonder (bijv. over de moeflon).

Schoolkinderen krijgen een rondleiding tijdens een bezoek

5.5. INCLUSIVITEIT

In een inclusieve samenleving heeft iedereen dezelfde rechten en dezelfde kansen om zelfstandig mee te doen op alle terreinen van het leven⁽¹⁾. De term inclusie is een breed begrip en raakt daarmee verschillende groepen. Eén groep betreft de groep mensen met een beperking. In Nederland zijn er meer dan 2 miljoen mensen die in meer of mindere mate te maken hebben met een vorm van een beperking⁽²⁾. Met de ondertekening van het VN Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap heeft Nederland afgesproken dat mensen met een beperking ook toegang moeten hebben tot alle aspecten in de samenleving, waaronder toerisme en recreatie⁽³⁾. Inclusie raakt ook de interne organisatie. Sommige groepen hebben een afstand tot de arbeidsmarkt of zijn nog in opleiding. Door als organisatie te investeren in deze groepen is impact op de samenleving mogelijk. Inclusie raakt het Park dus tweeledig: via de toegankelijkheid voor alle bezoekers, en via het bieden van kansen op werk aan groepen in opleiding of met een afstand tot de arbeidsmarkt.

Toegankelijke recreatie in het Park

Het Park geeft in zijn beleidsplan aan dat het streeft naar optimale toegankelijkheid, onder meer door het aanbieden van speciale voorzieningen voor minder validen⁽⁴⁾. Zo biedt het Park aangepaste rijwielen aan, zoals rolstoelfietsen, fietsen met een lage instap en driewielers. Ook zijn er rolstoelen beschikbaar en zijn drie wandelroutes rolstoeltoegankelijk. Eén van deze routes, het Belevingspad, is ontwikkeld samen met het Revalidatiefonds en Fonds Verstandelijk Gehandicapten. Het Park heeft in 2013 de 'Goed Voor Elkaar-Prijs' van het Kenniscentrum Groen & Handicap ontvangen voor de drie toegankelijke wandelroutes⁽⁵⁾.

IMPACT OP DE SAMENLEVING

Eén van de routes toegankelijk met een rolstoel

Hieruit kan opgemaakt worden dat het Park op het gebied van fysieke toegankelijkheid erg actief is.

Op het gebied van andere beperkingen dan mobiliteitsbeperkingen kan het Park zich nog ontwikkelen. Hierbij kan gedacht worden aan bezoekers met psychische beperkingen of zintuigelijke beperkingen (zoals slechtziendheid of doofheid). De Belevingsroute is hier wel geschikt voor, maar verder is er nog weinig informatie te vinden voor mensen met een psychische of zintuigelijke beperking. Voorbeelden om hier meer mee te doen zijn bijv. te vinden op de Utrechtse Heuvelrug waar een audiotour wordt aangeboden⁽¹⁾ of in het Rijksmuseum waar op de website uitgebreide informatie te vinden is voor alle doelgroepen (o.a. dove bezoekers of bezoekers met prikkelgevoeligheid of dementie)⁽²⁾.

Diversiteit in de interne organisatie

Het Park heeft wat betreft de interne organisatie geen specifiek inclusie- of diversiteitsbeleid. Het managementteam geeft aan dat de principes van een inclusie- of diversiteitsbeleid integraal in de organisatie vervlochten zijn, waarbij de omgangsvormen in het intern handboek zijn verankerd. Ook is het Park partner van De Normaalste Zaak, een organisatie die bouwt aan een inclusieve arbeidsmarkt⁽³⁾. Sinds jaar en dag worden de werkzaamheden voor groenonderhoud uitgevoerd samen met mensen van een sociale werkplaatsvoorziening in Presikhaaf, Arnhem (Scalabor). Verder biedt het Park veel stageplaatsen aan voor alle opleidingsniveaus (van MBO tot WO), met 10 stageplaatsen in 2022, en zijn er veel vrijwilligers actief (ruim 400 in 2022)⁽⁴⁾.

6 Conclusies en aanbevelingen

6.1. CONCLUSIES

Conclusies over impact in relatie tot missie, doel, visie en ambities

Het Nationale Park De Hoge Veluwe werkt al sinds de jaren '30 van de vorige eeuw aan het in zelfstandigheid, duurzaam in stand houden en versterken van het Park als cultureel erfgoed met een zo hoog als mogelijke biodiversiteit. Daarvan wil het zoveel bezoekers als mogelijk laten genieten.

Met deze missie genereert De Hoge Veluwe impact, die op diverse manieren tot uiting komt: op natuur en landschap, op de lokale en regionale economie, en op de mensen die in de omgeving van het park wonen. In dit rapport is daarom de impact van De Hoge Veluwe op de **economie**, op de **samenleving** en op de **omgeving** naast elkaar geplaatst.

Niet alle waarden die onder de drie pijlers (economie, samenleving, omgeving) vallen, zijn daarbij te kwantificeren. Op basis van de analyses is wel te concluderen dat De Hoge Veluwe erin slaagt op goede wijze invulling te geven aan de missie. Dit bereikt het Park door een gebiedsgerichte benadering en actief beheer, waardoor de diversiteit en gelaagdheid van (cultuurhistorische) landschappen intact blijft. Dit gaat gepaard met een zo hoog als mogelijke biodiversiteit, wat zich onder meer uit in de (stabiele) aanwezigheid van meer dan honderd Rodelijstsoorten (inclusief enkele zeer zeldzame soorten). Het Park initieert en voert in samenwerking met diverse instellingen bovendien onderzoeken uit om de biodiversiteit verder te versterken. De stappen die worden gezet om het Park als cultureel erfgoed met een zo hoog als mogelijke biodiversiteit duurzaam in stand te houden gaan samen met een stabiel en hoog aantal bezoekers, en toegenomen bestedingen per bezoeker.

Circa 10% van de bezoekers betreft scholieren waarmee het Park ook een belangrijke educatieve functie vervult. De basisscholen krijgen bovendien gratis toegang, naar de wens van Helene Kröller-Müller.

Er geldt daarnaast een hoge mate van continuïteit in gevoerd beleid, wat het realiseren van de missie ten goede komt. Op diverse KPI's benadert het Park de gestelde doelen, of zijn deze inmiddels behaald.

Conclusies over impact per pijler

Per pijler afzonderlijk zijn ook conclusies te trekken. Uit de analyse van de **impact op de omgeving** komt naar voren dat:

- › het Park het grootste aaneengesloten, actief beheerde natuurgebied in particulier bezit in Nederland is (met circa 5.400 ha.);
- › het Park aangewezen is in het kader van Natura 2000, waarvan circa 2.000 hectare bestaat uit kwalificerende habitattypen. Met name gebieden als de Pollen, het Otterlose Zand en het Deelense Veld hebben een hoge mate van uniciteit, niet alleen voor de Veluwe maar ook op (inter-)nationaal niveau;
- › door gebiedsgerichte benadering en actief beheer de instandhouding van de diversiteit en gelaagdheid van cultuurhistorische landschappen mogelijk is, met tegelijkertijd inzet op een zo hoog als mogelijke biodiversiteit. Dit heeft er onder meer toe geleid dat het landschap van begin 1900 nog grotendeels intact is, en nivellering van het landschap is voorkomen. Daarbij biedt het Park ruimte voor diverse kwetsbare en bedreigde soorten, waarbij het actieve beheer zorgt voor veel overgangen die diverse planten- en diersoorten kansen geven. Het Park herbergt meer dan 100 Rodelijstsoorten. Het Park is daarmee een hotspot voor de biodiversiteit;

- › het Park veel gebouwen en objecten van gerenommeerde architecten en kunstenaars herbergt, waaronder meer dan 20 Rijksmonumenten.
- › met de komst van het Park Paviljoen de bedrijfsvoering duurzamer is geworden en De Hoge Veluwe nog werkt aan een verdere verduurzaming (zonder een formele langetermijnstrategie);
- › met het systeem van de Witte Fietsen De Hoge Veluwe streeft naar een zo duurzaam mogelijke beleving van het Park. Na zes jaar gebruik in het Park krijgen de Witte Fietsen bovendien een nieuwe toekomst: in de afgelopen jaren zijn ruim 1.000 Witte Fietsen verdeeld over scholen in Marokko.
- › De Hoge Veluwe met haar natuur een koolstofvoorraad van bijna 1,2 mln. ton CO₂ herbergt en de jaarlijkse netto vastlegging bijna 17.000 ton CO₂ bedraagt. De CO₂-voetafdruk van bezoekers is kleiner dan de vastlegging.

Uit de analyse van de **impact op de economie** komt naar voren dat:

- › De Hoge Veluwe afgelopen jaar circa 550.000 bezoekers trok. Daarmee herstelde het Park zich in afgelopen jaar grotendeels van de tijdelijke daling tijdens de coronapandemie, en is het bezoekeniveau op de langere termijn stabiel te noemen en in lijn met de norm van 600.000;
- › de bestedingen van bezoekers in het Park gestegen zijn tot bijna € 11 mln. (+33% ten opzichte van 2014), en in lijn met de KPI;
- › inclusief de spin-off in het verblijfs- en dagtoerisme, de bestedingen als gevolg van een bezoek aan De Hoge Veluwe bijna € 77 mln. waren (+32% t.o.v. 2014), bij min of meer gelijkblijvende bezoekersaantallen;
- › naast de directe werkgelegenheid van 140 banen bij het Park zelf elders nog zo'n 1.150 banen ontstaan (in het verblijfs- en dagtoerisme, bij

toeleveranciers);

- › de drie gemeenten rondom het Park jaarlijks mede dankzij De Hoge Veluwe naar schatting € 1,4 mln. aan toeristenbelasting realiseren, en de huizenprijzen tot circa 16% hoger zijn dankzij de nabijheid van aansprekende natuur.

Uit de analyse van de **impact op de samenleving** komt naar voren dat:

- › de toeristisch-recreatieve druk in het Park zelf te sturen is door zoning en beprijzing, met zicht op balans tussen het bezoek en de natuur. In vergelijking met andere gebieden is het (absolute en relatieve) aantal bezoekers aan De Hoge Veluwe laag, maar is de gemiddelde bezoekduur vaak wel hoger;
- › het aantal bezoekers aan het Park hoog is in verhouding tot het aantal inwoners. Op andere plaatsen in Nederland is de drukte door dagbezoekers soms nog hoger, maar is er minder verblijfstoerisme in de omgeving;
- › het voorzieningenniveau in de kernen rondom het Park relatief hoog is dankzij het samengestelde toeristisch-recreatieve product, waarin De Hoge Veluwe de belangrijkste trekker is;
- › onderzoek in het Park bruikbare en relevante resultaten oplevert, ook voor gebieden buiten het Park. Jaarlijks zijn er diverse publicaties (gem. 13 per jaar) en De Hoge Veluwe draagt actief bij aan kennisdeling;
- › De Hoge Veluwe afgelopen jaar circa 21.000 bezoekers voor educatie kreeg, met ruim 60% van de bezoekers bovenlokaal;
- › er in het Park aandacht is voor fysieke toegankelijkheid, en er nog te winnen is voor toegankelijkheid voor mensen met andere beperkingen;

- › het Park al sinds jaar en dag werkzaamheden voor groenonderhoud uitvoert samen met mensen van een sociale werkvoorziening in Presikhaaf, Arnhem (Scalabor);
- › er weliswaar geen formeel vastgelegd inclusie- of diversiteitsbeleid is, maar dat de uitgangspunten van een inclusief en divers personeelsbeleid gevolgd worden. Daarbij zijn de in het Park gewenste omgangsvormen in een intern handboek verankerd.

Uit de analyses per pijler concluderen we dat de impact van De Hoge Veluwe zowel economisch als maatschappelijk groot is. De economische waarde komt voort uit de bezoekers. Niet alleen via bezoek aan het Park zelf, maar ook door de bijdrage die het Park levert in de keuze om een vakantie op de Veluwe te boeken. In 2014 trok het Park weliswaar meer bezoekers, maar de waarde die de bezoekers in 2022 creëerden is hoger. De maatschappelijke waarde ontstaat uit de diverse aspecten waar het

Park zich mee bezig houdt, zoals de instandhouding en versterking van de biodiversiteit en het culturele erfgoed van het Park, en de activiteiten op het gebied van onderzoek en onderwijs. Op sommige vlakken heeft het Park, ten opzichte van 2014, duidelijke vooruitgang geboekt (zoals op duurzaamheid), op andere vlakken speelde de nasleep van de Covid-19-crisis nog een rol (zoals bij educatie). Ook op andere vlakken genereert het Park impact, maar zijn nog slagen te maken. Gekeken naar de drie pijlers is de impact op de economie en op de omgeving het sterkst. Dat is logisch, omdat in de missie, het doel en de ambitie van het Park deze pijlers het sterkst zijn verankerd.

Zandhagedis

Boomvalk

Deelense Was

6.2. AANBEVELINGEN

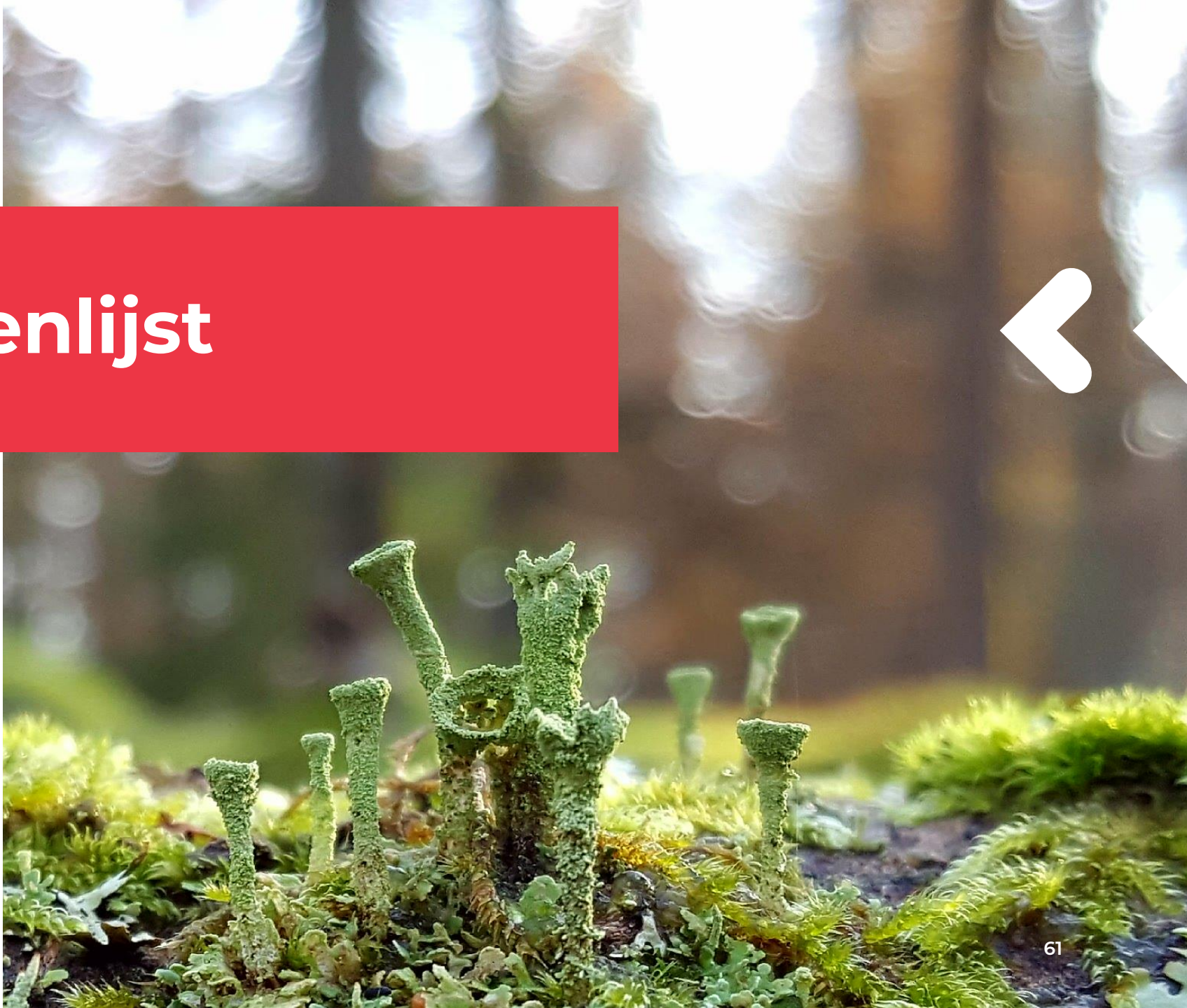
Gelet op de conclusies uit de vorige paragraaf doen we de volgende aanbevelingen:

- › Het Nationale Park De Hoge Veluwe doet al veel om bezoekers op een zo duurzaam mogelijke wijze te ontvangen. Daarbij gaat het met name om de balans tussen de natuur- en cultuurdoelen van het Park en het ontvangen van bezoekers. Ook op andere vlakken is het Park in de loop der jaren duurzamer geworden, en daar zijn nog stappen te zetten. Er wordt hard gewerkt aan formeel beleid op het vlak van duurzaamheid en energietransitie (inclusief een langetermijnstrategie). Dit is een waardevolle aanvulling op de huidige missie van het Park.
- › Veel maatschappelijke instellingen werken aan (of hebben inmiddels opgesteld) een inclusie- en diversiteitsbeleid. De organisatie van De Hoge Veluwe draagt intern de uitgangspunten van een inclusief en divers personeelsbeleid uit, maar ook op dit vlak ontbreekt een formeel vastgelegd beleid. Het opstellen van dergelijk beleid, inclusief concrete doelen, heeft meerwaarde voor De Hoge Veluwe.
- › Ook richting de bezoekers streeft De Hoge Veluwe ernaar om zo veel als mogelijk mensen te laten genieten van het Park, ook mensen met beperkingen. Om bezoekers met bijvoorbeeld beperkingen als doof- of blindheid en prikkelgevoeligheid te accommoderen, zijn nog slagen te maken. Wij bevelen aan om, samen met brancheorganisaties, op zoek te gaan naar punten die de bezoekersbeleving kunnen verbeteren.
- › De economische waarde van De Hoge Veluwe is bij veel mensen bekend. De maatschappelijke betekenis van het Park is minstens zo groot, maar het uitdragen hiervan is vaak gecompliceerder en verdient meer aandacht via diverse, breed toegankelijke kanalen. Het helpt

bovendien als anderen, bij voorkeur mensen met een grote autoriteit waarmee het Park samenwerkt, deze boodschap willen uitdragen.

- › Toerisme en recreatie zullen naar verwachting ook in de komende jaren blijven groeien, met op sommige plaatsen neveneffecten. De Hoge Veluwe heeft meerwaarde voor de regio, en voelt merkbaar de verantwoordelijkheid om dit naar bewoners in de omliggende kernen en de regio ook zo te houden. Het wederzijdse belang is groot om een sterke regio voor zowel inwoners, ondernemers als toeristisch-recreatieve bezoekers te blijven vormen. In de ontwikkelingen die De Hoge Veluwe voorstaat wordt ook naar het afgeleide belang voor de regio gekeken. Goede communicatie blijft daarbij van groot belang, zodat altijd alle stakeholders tijdig en op de juiste wijze aan het woord kunnen komen.

Bronnenlijst

BRONNENLIJST

Pagina 5

- 1) Centraal Bureau voor de Statistiek, Logiesaccommodaties; gasten, nachten, woonland, logiesvorm, regio, geraadpleegd via <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82059NED/table>
- 2) NBTC Holland Marketing, Perspectief 2030, Bestemming Nederland (2019)
- 3) Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, Waardevol toerisme, onze leefomgeving verdient het (2019)
- 4) UNWTO, Sustainable Development <https://www.unwto.org/sustainable-development>.
- 5) VeluweAlliantie. Leidraad Veluwse Ontvangstlocaties (2022). Geraadpleegd via <https://www.veluweop1.nl/wp-content/uploads/2022/11/Leidraad-Veluwse-Ontvangstlocaties.pdf>
- 6) VeluweAlliantie, Masterplan Belevingsgebieden Veluwe (2022). Geraadpleegd via <https://www.veluweop1.nl/wp-content/uploads/2022/11/veluwe-belevingsgebieden-goedgekeurd-masterplan-18.10.22-definitief.pdf>
- 7) Elkington, J. (1998), Accounting for the triple bottom line, Measuring Business Excellence, 2(3), 18-22
- 8) Data & Development Lab, Waardevol toerisme is werken aan balans (2023). NBTC, CBS, CELTH.

Pagina 6

- 1) Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, Waardevol toerisme, onze leefomgeving verdient het (2019)

Pagina 11

- 1) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Algemeen Beleidsplan 2020-2025 (update 2021), p.2
- 2) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Algemeen Beleidsplan 2020-2025 (update 2021), p.3
- 3) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Algemeen Beleidsplan 2020-2025 (update 2021), p.3

Pagina 12

- 1) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Totaalplan 2010-2025

Pagina 14

- 1) Op basis van GIS-data aangeleverd door De Hoge Veluwe
- 2) Informatie via website De Hoge Veluwe. Geraadpleegd via <https://www.hogeveluwe.nl/nl/veelgestelde-vragen-moeflon-en-wolf> en <https://www.hogeveluwe.nl/nl/nieuws/2022-08-03-paarse-heidepracht-in-het-park>

Pagina 15

- 1) Provincie Gelderland (2021). Hoe gaat het met de biodiversiteit in Gelderland? Rapportage 2021.

Pagina 16

- 1) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Totaalplan 2010-2025

Pagina 18

- 1) Wereld Natuur Fonds (2023). Living Planet Report Nederland. Kiezen voor natuurherstel. WWF-NL, Zeist
- 2) Provincie Gelderland (2021). Hoe gaat het met de biodiversiteit in Gelderland? Rapportage 2021.
- 3) Bestand aangeleverd door De Hoge Veluwe, april 2023

Pagina 19

- 1) Vogels, J.J., E. Verbaarschot, R. Loeb, M. Weijters, R. Bobbink, M.C. Scherpenisse, P.J.M. Verbeek & V. de Jong (2020). Steenmeeltoepassingen behoeve van herstel biodiversiteit in Het Nationale Park De Hoge Veluwe. Eindrapport monitoring 2015-2019. Stichting Bargerveen, B-WARE, BodemBergsma en Natuurbalans-Limes Divergens, Nijmegen
- 2) Vogels, J.J., Weijters, M.J., Bobbink, R., Bijlsma, R-J., Lamers, L.P.M., Verberk, W.C.E.P. & H. Siepel (2020). Barriers to restoration: soil acidity and phosphorus limitation constrain recovery of heathland plant communities after sod cutting. Applied Vegetation Science 23: 94-106.
- 3) Diggelen, R. van, H. Bergsma, R-J. Bijlsma, R. Bobbink, A. van den Burg, J. Sevink, H. Siebel, H. Siepel, J., Vogels, W. de Vries & M. Weijters (2019). Steenmeel en natuurherstel: een gelukkige relatie of een risicovolle combinatie? Vakblad Natuur Bos Landschap mei: 20-23.

Pagina 21

- 1) Website Staatsbosbeheer, geraadpleegd via <https://www.staatsbosbeheer.nl/wat-we-doen/flora-en-fauna/wolf>
- 2) Website Natuurmonumenten, geraadpleegd via

<https://www.natuurmonumenten.nl/standpunten/de-wolf>

- 3) Website Natuurmonumenten, geraadpleegd via <https://www.natuurmonumenten.nl/nieuws/natuurmonumenten-en-zoogdiervereniging-provincie-moet-ingrijpen-op-tamme-wolf-hoge-veluwe>

Pagina 22

- 1) Opgave Het Nationale Park De Hoge Veluwe

Pagina 23

- 1) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Cultuurhistorische Visie Het Nationale Park De Hoge Veluwe (2010, update 2022).
- 2) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Cultuurhistorische Visie Het Nationale Park De Hoge Veluwe (2010, update 2022).

Pagina 24

- 1) Spek, T., Bijlsma, R.J., Bokdam, J., van Dam, D. & Visser, N. (2014). Historisch-ecologische samenhang tussen cultuurhistorie en vegetatie in het Nationale Park De Hoge Veluwe.
- 2) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Cultuurhistorische Visie Het Nationale Park De Hoge Veluwe (2010, update 2022).
- 3) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Totaalplan 2010-2025 (2009, actualisatie 2015)

Pagina 26

- 1) Tacken, G., Galama, J., Jaspers, P., Immink, V. & Aramyan, L. (2021). *Korteketenproducten in Nederland: Zijn horeca, catering en supermarkten geïnteresseerd in producten uit de regio*. Wageningen Economic Research.

Pagina 27

- 1) Opgave Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe
- 2) Duurzaam gebouwd. Park Paviljoen Hoge Veluwe laat evenwichtige energieprestatie zien. Geraadpleegd via <https://www.duurzaamgebouwd.nl/project/20200120-park-paviljoen-hoge-veluwe-laat-evenwichtige-energieprestatie-zien>

Pagina 28

- 1) Moons, K. (2009). Zwerfafval te lijf. Vakblad Natuur Bos Landschap 6(7), p.13.

Pagina 29

- 1) Arets, E. (2018). Klimaatcijfers voor natuur. Cijfers voor koolstofopslag en –vastlegging in Nederlandse natuur. Wageningen Environmental Research
- 2) Arets, E. (2018). Klimaatcijfers voor natuur. Cijfers voor koolstofopslag en –vastlegging in Nederlandse natuur. Wageningen Environmental Research
- 3) Bogaart, P. & M. Lof (2021). Koolstofopslag Rijkswaterstaat droog areaal. Nulmeting periode 2013-2020, CBS

Pagina 30

- 1) De cijfers zijn aangeleverd door De Hoge Veluwe en integraal overgenomen. Het onderzoek is destijds uitgevoerd door Borgman Beheer Advies
- 2) Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug (2021), CO₂-opslag en -verwaarding in het Nationaal Park
- 3) Eijgelaar, E., Peeters, P., Neelis, I., de Bruijn, K., & Dirven, R. (2021) Travelling large in 2019: The carbon footprint of Dutch holidaymakers in 2019 and the development since 2002. Breda, The Netherlands: Breda University of Applied Sciences.
- 4) CBS, Logiesaccommodaties; gasten, nachten, woonland, logiesvorm, regio. Geraadpleegd via <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82059NED/table>
- 5) Eijgelaar, E., Peeters, P., Neelis, I., de Bruijn, K., & Dirven, R. (2021) Travelling large in 2019: The carbon footprint of Dutch holidaymakers in 2019 and the development since 2002. Breda, The Netherlands: Breda University of Applied Sciences.
- 6) Motivaction Research & Strategy (2014). Bezoekersonderzoek De Hoge Veluwe
- 7) Klimaatplein, CO₂-calculator

Pagina 34

- 1) Provincie Gelderland, Kerncijfers vrijetijdseconomie Gelderland

Pagina 35

- 1) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Algemeen Beleidsplan 2020-2025 (update 2021), p.14
- 2) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Algemeen Beleidsplan 2020-2025 (update 2021), p.14

Pagina 37

- 1) Overeenkomstig de Leidraad Economische Impact, die in 2021 is opgesteld door de leden van het KNEITER-kennisnetwerk (waar Ginder deel van uitmaakt), worden vervoersbestedingen niet meer meegenomen in studies van economische impact omdat die vaak niet aan de bestemming toe te rekenen zijn.
- 2) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe (2015). Effecten herontwikkeling centrumgebied Het Nationale Park De Hoge Veluwe. Inclusief actualisatie economische betekenis. Uitgevoerd door ZKA Leisure Consultants

Pagina 38

- 1) Provincie Gelderland, Kerncijfers vrijetijdseconomie Gelderland
- 2) CBS, Logiesaccommodaties; gasten, nachten, woonland, logiesvorm, regio. Geraadpleegd via <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82059NED/table>

Pagina 40

- 1) Opgave Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe
- 2) Opgave Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe

- 3) CBS, Minder ziekteverzuim in eerste kwartaal 2023, geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/23/minder-ziekteverzuim-in-eerste-kwartaal-2023>

Pagina 41

- 1) Verordeningen toeristenbelasting gemeenten Ede, Apeldoorn en Arnhem. Geraadpleegd via <https://lokaleregelgeving.overheid.nl/>
- 2) Rouwendal, J., & Wejschede-van der Straaten, J. (2011). De waarde van natuur afgemeten aan woningprijzen. *Economisch Statistische Berichten*, p.40-44.
- 3) Luttik, J., & Zijlstra, M. (1997). Woongenot heeft een prijs. Wageningen.
- 4) Dekkers, J., & Koomen, E. (2008). Waardering open ruimte in woonomgeving. Vrije Universiteit Amsterdam
- 5) Daams, M., F. Sijtsma & A. van der Vlist (2016). The Effect of Natural Space on Nearby Property Prices: Accounting for Perceived Attractiveness. *Land Economics*, 92 (3) 389-410
- 6) Mikulic, J. et al. (2021). The effect of tourism activity on housing affordability. *Annals of Tourism Research*, 90 (Sept 2021)
- 7) Vizek, M. et al. (2022). Spatial spillovers of tourism activity on housing prices: The case of Croatia. *Tourism Economics*
- 8) Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties (2022), Onderzoek samenhang toeristische verhuur en huizenprijzen en huurprijzen

Pagina 43

- 1) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Totaalplan 2010-2025
- 2) Provincie Gelderland (2020). Waardevol toerisme provincie Gelderland

Pagina 44

- (1) McCool, S.F. & P.F.J. Eagles (2014). An assessment of visitor and tourism management in Plitvice Lakes National Park and World Heritage Site, Croatia. Technical Report
- (2) Website Amsterdamse Waterleidingduinen
- (3) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Totaalplan 2010-2025

Pagina 45

- 1) Ministry of Tourism Croatia, Tourism in Figures 2019. Geraadpleegd via https://www.htz.hr/sites/default/files/2020-07/HTZ%20TUB%20ENG_2019.pdf
- 2) Website Nationaal Park Nieuw Land, <https://www.nationaalparknieuwland.nl/nl/ontwikkelingen>
- 3) Jones et al. (2021). Nationalpark Schwarzwald: exploring the views of local residents on the national park. Geraadpleegd via https://warwick.ac.uk/fac/arts/schoolforcross-facultystudies/igsd/research/fidelio/publications/black_forest_national_park.pdf
- 4) Informatie verkregen via <https://www.wochenkurier.info/landkreis-saechsische-schweiz/artikel/30-jahre-nationalpark>
- 5) Informatie verkregen via <https://www.grenzecho.net/67796/artikel/2022-01-09/uber-eine-million-besucher-im-nationalpark-eifel>

- 6) NBTC-NIPO Research (2018). Bezoekersonderzoek natuurgebieden Provincie Overijssel. In opdracht van Provincie Overijssel, Landschap Overijssel en Staatsbosbeheer
- 7) Ten Hoedt, A. & W. Knol (2011). Nationaal Park Veluwezoom: 100 jaar vernieuwend beheer. *Vakblad Bos Natuur Landschap*.
- 8) Waternet (2016). Amsterdamse Waterleidingduinen: bron voor natuur
- 9) Website Provence-Alpes-Côte d'Azur Tourisme
- 10) Ministère de la Transition Écologique (2021), Les parcs nationaux de France, geraadpleegd via <https://www.statistiques.developpement-durable.gouv.fr/edition-numerique/parcs-nationaux-2021/39-frequentation-des-parcs-nationaux>

Pagina 46

- 1) Provincie Gelderland (2022). Leefbaarheid, recreatie en toerisme op de Veluwe

Pagina 47

- 1) CBS, Kerncijfers wijken en buurten 2022, Geraadpleegd via <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85318NED/table>
- 2) Provincie Gelderland (2020). Waardevol toerisme provincie Gelderland
- 3) De Orkaan (2019). Hoe komt Zaanstad aan € 800.000,- 'vermakelijkheidsbelasting'? Geraadpleegd via <https://www.deorkaan.nl/hoe-komt-zaanstad-aan-e-800-000-vermakelijkheidsbelasting-zaanse-schans/>

- 4) Strabo, Passantenonderzoek Kinderdijk 2022, geraadpleegd via <https://assets.kinderdijk.nl/app/assets/strabo-rapportage-passantenonderzoek-kinderdijk-2022.pdf>
- 5) Giethoorn Village, geraadpleegd via <https://giethoornvillage.com/nl/wonen-in-giethoorn-over-ons/>
- 6) Looden, M. (2018). Bruggen vesting op de schop. Geraadpleegd via <http://www.dvhn.nl/>
- 7) RTV Noord (2020). <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/219840/pakket-aan-maatregelen-moet-toerist-ook-in-laagseizoen-naar-schier-lokken>

Pagina 48

- 1) Hendrik Beerda Brand Consultancy (2022). 2^e strategische merkanalyse van de streek Veluwe
- 2) Hendrik Beerda Brand Consultancy (2022). 2^e strategische merkanalyse van de streek Veluwe

Pagina 49

- 1) Locatus, Benchmark Verkenner, geraadpleegd in april 2023
- 2) Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, Leefbaarometer. Geraadpleegd via <https://www.leefbaarometer.nl/home.php>

Pagina 50

- 1) Stichting Het Nationale Park de Hoge Veluwe, Algemeen Beleidsplan 2020-2025 (update 2021), p.4.
- 2) Opgave Het Nationale Park De Hoge Veluwe

Pagina 51

- 1) Effecten van steenmeel op bodemleven in droge eikenbossen. *Vakblad Natuur Bos Landschap* 19 (2022), pp 30-33.
- 2) WUR, Snapshot Hoge Veluwe – de ecologie van wild door cameravallen. Geraadpleegd via <https://www.wur.nl/nl/project/snapshot-hoge-veluwe-de-ecologie-van-wild-door-cameravallen.htm>
- 3) European Excellence Awards 2018. Geraadpleegd via <https://www.excellence-awards.com/winnerlist/best-of-2018/>.
- 4) NIOO-KNWA. Het voorjaar gaat gewoon door: beleef de lente van de koolmees. Geraadpleegd via [Het voorjaar gaat gewoon door: beleef de lente van de koolmees | Nederlands Instituut voor Ecologie \(NIOO-KNAW\)](#).
- 5) Website De Hoge Veluwe. Geraadpleegd via [De burgerlijke stand van de koolmezen; het langst lopende wetenschappelijke onderzoek naar gewervelden — Park Hoge Veluwe](#).

Pagina 52

- 1) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Algemeen Beleidsplan 2020-2025 (update 2021), p.9
- 2) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Algemeen Beleidsplan 2020-2025 (update 2021), p.14

Pagina 53

- 1) IVN, Junior Rangers Programma. Geraadpleegd via <https://www.ivn.nl/nationale-parken/junior-rangers/waar-zijn-we-actief/>

Pagina 54

- 1) Coalitie voor inclusie, geraadpleegd via <https://coalitievoorinclusie.nl/vn-verdrag-handicap/wat-is-inclusie/>
- 2) Rijksoverheid (2023). Toegankelijkheid. Geraadpleegd via [https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/rechten-van-mensen-met-
een-handicap](https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/rechten-van-mensen-met-een-handicap).
- 3) Stiksma, K.M. & B. Nitsch. (2020). Inclusief toerisme geeft waarde aan professionaliteit. Capita Selecta, *NRIT Trendrapport*, 129-131.
- 4) Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Algemeen Beleidsplan 2020-2025 (update 2021), p.8
- 5) De Stentor (2017). Park De Hoge Veluwe in de prijzen. Geraadpleegd via [https://www.destentor.nl/apeldoorn/park-de-hoge-veluwe-in-de-
prijzen~aea40215/](https://www.destentor.nl/apeldoorn/park-de-hoge-veluwe-in-de-prijzen~aea40215/)

Pagina 55

- 1) De Utrechtse Heuvelrug. Talk To Me – De Heygreaff Audiotour. Geraadpleegd via [https://www.opdeheuvelrug.nl/toegankelijkheid/toegankelijke-
activiteiten/3477345655/talk-to-me-de-heygreaff-audiotour](https://www.opdeheuvelrug.nl/toegankelijkheid/toegankelijke-activiteiten/3477345655/talk-to-me-de-heygreaff-audiotour)
- 2) Rijksmuseum. Toegankelijk. Geraadpleegd via <https://www.rijksmuseum.nl/nl/bezoek/toegankelijk>
- 3) De Normaalste Zaak. Over ons. Geraadpleegd via <https://www.denormaalstezaak.nl/over-de-normaalste-zaak/>
- 4) Opgave Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe

Interviews

- Prof. dr. ing. Theo Spek – Hoogleraar Landschapsgeschiedenis RUG
- Prof. dr. Joop Schaminee – Hoogleraar vegetatie ecologie WU&R, hoogleraar Plant Ecology and Physiology Radboud Universiteit
- Prof. dr. ing. Michiel Wallis de Vries – Buitengewoon hoogleraar Ecologie & bescherming van insecten WU&R
- Dr. André Jansen – landschapsecoloog, Stichting Bargerveen
- Parkleiding Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe

Beelden

- Pagina 1: Lisanne van Es
- Pagina 8: Hans Drijer
- Pagina 13: Sjors Brozius
- Pagina 15 (links): Roy Strijker
- Pagina 16: Hans Drijer
- Pagina 22 (midden): Roy Strijker
- Pagina 22 (rechts): Niko Visser
- Pagina 26 (rechts): Jurjen Drenth
- Pagina 28: Stijn Bollaert
- Pagina 31 (rechts): Hans Drijer
- Pagina 53: Peter Lous
- Pagina 59 (links): Hans Drijer
- Pagina 59 (midden): Wim Weenink
- Pagina 59 (rechts): Roy Strijker
- Pagina 61: Martin Koops

Alle overige beelden zijn ofwel eigen beelden van Ginder, eigen beelden van Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe of rechtenvrije foto's.

Dit rapport is met uiterste zorgvuldigheid tot stand gekomen op basis van deskundig onderzoek. Onderhavig rapport bevat een weergave en interpretatie van (delen van de) onderzoeksresultaten. Het is anderen toegestaan om (delen van) het rapport en gehanteerde methodieken en modellen te kopiëren, distribueren, vertonen, op te voeren zolang Ginder als maker van het werk wordt vermeld en het werk niet commercieel gebruikt.

GINDER
Brugstraat 1a
5211 VS 's-Hertogenbosch
T: 088 21 0 02 00
E: info@wijzjnginder.nl
I: wijzjnginder.nl

